

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему **«РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ-
ПОЧАТКІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0112
спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
освітньо-професійної програми
«Педагогіка вищої школи» І. Ш. Махмудов

Керівник професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, професор,
д.пед.н. _____ О. В. Пономаренко

Рецензент завідувач кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності, професор,
д.пед.н. _____ О. І. Іваницький

Запоріжжя

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Педагогіка вищої школи»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Махмудову Ігорю Шакіровичу

1. Тема роботи: «Розвиток педагогічної майстерності викладачів-початківців закладів вищої освіти»

керівник роботи Пономаренко О. В., д. пед. н., професор
затверджена наказом ЗНУ від «29» вересня 2023 року № 1505-с

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: вивчення психолого-педагогічної літератури, документальних і фактичних матеріалів

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати сутність поняття педагогічної майстерності викладача в науковій літературі; визначити структуру педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти; розглянути особливості розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця; розробити рекомендації з розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця закладу вищої освіти.

5. Перелік графічного матеріалу: – .

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Пономаренко О.В.	12.11.22 р.	12.11.22 р.
Розділ 1	Пономаренко О.В.	23.01.23 р.	23.01.23 р.
Розділ 2	Пономаренко О.В.	04.05.23 р.	04.05.23 р.
Висновки	Пономаренко О.В.	12.10.23 р.	12.10.23 р.

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Робота над розділом 1	лютий-квітень	виконано
4	Робота над розділом 2	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	жовтень	виконано
6	Оформлення роботи	жовтень	виконано
7	Рецензування	листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____ Махмудов І. Ш.

Керівник роботи _____ Пономаренко О. В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Козич І. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 67 с., 40 джерел.

Мета дослідження: розглянути особливості використання інтерактивних технологій у процесі розвитку педагогічної майстерності викладачів-початківців закладів вищої освіти.

Об'єкт дослідження: педагогічна майстерність викладача закладу вищої освіти.

Предмет дослідження: технології розвитку педагогічної майстерності викладачів-початківців закладів вищої освіти.

Методи дослідження. Вирішення поставлених завдань забезпечувалося комплексом методів дослідження, серед яких виділяються методи теоретичного аналізу: вивчення психолого-педагогічної літератури, документальних і фактичних матеріалів, порівняльний аналіз, логічні методи аналізу формування категорій, понять і ін.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено рекомендації з розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця закладу вищої освіти.

Матеріали дослідження можуть бути використані для вдосконалення методичного забезпечення навчального процесу в системі та безпосередньо на курсах підвищення кваліфікації викладачів-початківців.

ВИКЛАДАЧ, ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ПРОФЕСІОНАЛІЗМ,
ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ, ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА,
ПЕДАГОГІЧНІ ЗДІБНОСТІ, ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ.

SUMMARY

Makhmudov I. Sh. Development of Pedagogical Skills of Novice Teachers of Higher Education Institutions.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (40 items).

Deep political, economic, socio-cultural changes taking place in our country lead to the formation of an open society, the distinguishing feature of which is interaction with other countries and peoples. The entry of Ukraine into a single educational space in the process of pan-European integration leads to the birth of a qualitatively different educational situation, characterized by new parameters, the basis of which are defined by the principles of modern pedagogical activity.

Due to the pronounced humanistic orientation of professional activity, the teacher is the bearer and exponent of national culture, universal spiritual values. In this aspect, it should be noted that particularly high requirements should be imposed on teachers working in higher education institutions. However, domestic and foreign experience shows that until recently the professional training of teachers was mainly focused on the formation of highly specialized knowledge and skills. As a result, as emphasized in the research, in the system of pedagogical excellence, undeservedly little attention was paid to the development and improvement of the personal qualities of the teacher.

The purpose of the study: to consider the peculiarities of the use of interactive technologies in the process of developing the pedagogical skills of novice teachers of higher education institutions.

The research tasks:

- 1) to analyze the essence of the concept of teacher's pedagogical skill in scientific literature;
- 2) to determine the structure of pedagogical skill of a teacher of a higher education institution;

3) to consider the peculiarities of the development of pedagogical skill of a novice teacher;

4) to develop recommendations for the development of pedagogical skills of a novice teacher of a higher education institution.

Object of research: pedagogical skill of a teacher of a higher education institution.

The subject of the study: technologies for the development of pedagogical skills of novice teachers of higher education institutions.

Part 1 “Theoretical aspects of the development of pedagogical skill of a teacher of a higher education institution” the pedagogical act as an organizational and managerial activity is considered, the concept of the teacher's pedagogical skill in the scientific literature is analysed, the personality of the teacher of a higher education institution and his personal qualities are considered, the structure of pedagogical abilities and pedagogical skills of a teacher of a higher education institution is determined.

Part 2 “Technologies for the development of pedagogical skills of a novice teacher of a higher education institution” the peculiarities of the development of the pedagogical skill of a novice teacher of a higher education institution are determined, interactive technologies in the educational process of a higher education institution are considered, recommendations are given for the development of the pedagogical skill of a novice teacher of a higher education institution.

The research materials can be used to improve the methodical support of the educational process in the system and directly in advanced training courses for novice teachers.

Keywords: teacher, teaching activity, professionalism, pedagogical skill, professional training, teaching skills, interactive technologies.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні аспекти розвитку педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти	12
1.1. Педагогічний акт як організаційно-управлінська діяльність.....	12
1.2. Поняття педагогічної майстерності викладача в науковій літературі.....	19
1.3. Особистість викладача закладу вищої освіти та його особистісні якості.....	25
1.4. Структура педагогічних здібностей і педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти.....	35
Розділ 2. Технології розвитку педагогічної майстерності викладача- початківця закладу вищої освіти.....	50
2.1. Особливості розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця закладу вищої освіти.....	50
2.2. Інтерактивні технології в освітньому процесі закладу вищої освіти.....	62
2.3. Рекомендації з розвитку педагогічної майстерності викладача- початківця закладу вищої освіти.....	66
Висновки.....	73
Список використаних джерел.....	75

ВСТУП

Кожна людина за своє життя багато разів побуває і у ролі учня, вихованця, і в ролі вчителя, педагога (викладача, наставника, інструктора тощо). Тому професія педагога – одна з найдавніших у світі. Походження слова «педагог» тлумачить його в багатьох варіантах, а зараз педагогами називають людей, що мають відповідну підготовку і професійно займаються педагогічною діяльністю, тобто питаннями виховання, освіти й навчання. Тут варто звернути увагу на слово «професійно». Педагоги займаються педагогічною діяльністю професійно, а непрофесійно цією діяльністю займаються майже всі люди. Тим часом важко уявити собі іншу діяльність, настільки ж різноманітну і настільки ж вимогливу до якостей і можливостей виконавця. Вимоги до педагога обумовлюються не тільки великою важливістю, але й рідкісною своєрідністю педагогічної діяльності.

Здавна вчених і педагогів-практиків хвилювала проблема: який фактор насамперед і найбільше за все впливає на успішність професійної підготовки фахівця, а також на успішність його майбутньої самостійної діяльності? При цьому досліджувалася природа (особливості, характер, спрямованість) і структура професійної підготовки студентів до їх майбутньої педагогічної діяльності. Автори наукових праць приходили до єдиного висновку: такими факторами є професійно-педагогічна спрямованість особистості викладача, його особистісні якості й педагогічні здібності, педагогічна майстерність в цілому.

Актуальність теми дослідження. Глибокі політичні, економічні, соціокультурні зміни, що відбуваються в нашій країні, ведуть до становлення відкритого суспільства, відмінною рисою якого є взаємодія з іншими країнами й народами. Входження України в єдиний освітній простір у процесі загальноєвропейської інтеграції обумовлює народження якісно іншої освітньої ситуації, що характеризується новими параметрами, в основі визначення яких

перебувають принципи сучасної педагогічної діяльності (відкритість, толерантність, діалог).

У силу яскраво вираженої гуманістичної спрямованості професійної діяльності педагог є носієм і виразником загальнонаціональної культури, загальнолюдських духовних цінностей. У цьому аспекті слід зазначити, що особливо високі вимоги повинні пред'являтися до викладачів, що працюють у закладах вищої освіти. Однак вітчизняний і закордонний досвід свідчить, що до недавнього часу професійна підготовка викладача була в основному орієнтована на формування вузькоспеціальних знань і навичок. Внаслідок цього, як підкреслюється в дослідженнях, у системі педагогічної майстерності незаслужено мало приділялося уваги розвитку й удосконалюванню особистісних якостей педагога.

У наш час вузівська практика виявляє в розвитку професійної діяльності викладача орієнтацією педагога на формальні результати діяльності, небажанням відмовитися від сформованих стереотипів і ін. В основі феномена, пов'язаного з поглибленням розбіжностей між вимогами, пропонованими до особистості й діяльності викладача, і фактичним рівнем його професійної компетентності, майстерності, лежать протиріччя багатоаспектного характеру:

- між динамікою професійних завдань, обумовлених зростанням міжнародного характеру сучасної професійної освіти, високими вимогами до професії педагога і внутрішньою готовністю викладача до їх реалізації;

- між природною особистісною потребою викладача до самореалізації й можливостями її досягнення в умовах педагогічної роботи у ЗВО;

- між високим рівнем вимог, пропонованих до професійної підготовки викладача ЗВО, мірою його відповідальності перед суспільством і відсутністю адекватного матеріального й морального стимулювання педагогічної праці.

Таким чином, наявність протиріч, соціальна значимість, а також недостатня теоретична й методична розробленість деяких положень проблеми обумовили актуальність і визначили вибір теми даного магістерського дослідження «Розвиток педагогічної майстерності викладачів-початківців

закладів вищої освіти».

Мета дослідження: розглянути особливості використання інтерактивних технологій у процесі розвитку педагогічної майстерності викладачів-початківців закладів вищої освіти.

Об'єкт дослідження: педагогічна майстерність викладача закладу вищої освіти.

Предмет дослідження: технології розвитку педагогічної майстерності викладачів-початківців закладів вищої освіти.

Відповідно до проблеми й мети даної роботи нам слід вирішити комплекс **завдань:**

1. Проаналізувати сутність поняття педагогічної майстерності викладача в науковій літературі.

2. Визначити структуру педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти.

3. Розглянути особливості розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця.

4. Розробити рекомендації з розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця закладу вищої освіти.

Методи дослідження. Вирішення поставлених завдань забезпечувалося комплексом методів дослідження, серед яких виділяються методи теоретичного аналізу: вивчення психолого-педагогічної літератури, документальних і фактичних матеріалів, порівняльний аналіз, логічні методи аналізу формування категорій, понять і ін.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що уточнено зміст і структуру поняття «педагогічна майстерність викладача», що розглядається як інтегрована якість особистості, яка забезпечує результативну стабільно-високу діяльність викладача, його професійно-педагогічний саморозвиток, самоактуалізацію на основі гуманізму, психолого-педагогічної, методичної та фахової компетентності, особистісних якостей, індивідуального педагогічного стилю та професійної мобільності; визначено особливості розвитку

педагогічної майстерності викладачів-початківців засобами інтерактивних технологій.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено рекомендації з розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця закладу вищої освіти.

Матеріали дослідження можуть бути використані для вдосконалення методичного забезпечення навчального процесу в системі та безпосередньо на курсах підвищення кваліфікації викладачів-початківців.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Педагогічний акт як організаційно-управлінська діяльність

Викладач вищої школи у певному змісті є ключовою фігурою – йому належить стратегічна роль у розвитку особистості студента в ході професійної підготовки.

Український педагогічний словник дає таке визначення: «Викладач – у широкому змісті слова – працівник вищої, середньої спеціальної або загальноосвітньої школи, що викладає який-небудь навчальний предмет, у вузькому змісті слова – штатна посада у вузах і середніх спеціальних навчальних закладах [8]. Педагогічну роботу у ЗВО ведуть професори, доценти, асистенти, старші викладачі. Старший викладач у ЗВО (зазвичай кандидат наук) виконує роботу, що доручається доцентомі.

Викладач проводить практичні й семінарські заняття. У ЗВО і спеціальних навчальних закладах на викладача покладається навчальна й методична робота зі своєї спеціальності, керівництво навчальною й виробничою практикою, самостійними заняттями і науково-дослідною роботою студентів» [11].

Педагогічна діяльність є складно організованою системою ряду діяльностей: найперша з них – діяльність викладача, що навчає безпосередньо. Педагог-предметник є відчуженим від функції і змісту цілого, він тільки виконує ззовні задані йому функції. Наступні діяльності є рефлексивно надбудовними над першою (тобто обслуговують її). Такою є діяльність узагальнення досвіду навчання, що полягає в зіставленні процедур навчання й виділенні найбільш ефективних прийомів і способів навчання, – діяльність методиста, що конструє прийоми й методи навчання. Третя діяльність – теж

методична, але спрямована на побудову навчальних засобів, навчальних предметів. Четверта діяльність складається в погоджуванні навчальних предметів в одне ціле – діяльність програмування, складання навчальних програм. Для здійснення такого програмування необхідно мати більш ясне уявлення про цілі навчання, однак найчастіше будують програму навчання, орієнтуючись тільки на деякі загальні обриси мети.

Основний зміст діяльності вузівського викладача включає виконання декількох функцій – навчальної, виховательської, організаторської й дослідницької. Ці функції проявляються в єдності, хоча в багатьох викладачів одна з них домінує над іншими. Найбільше специфічно для викладача вузу є сполучення педагогічної й наукової праці. Дослідницька робота збагачує внутрішній світ викладача, розвиває його творчий потенціал, підвищує науковий рівень знань. У той же час педагогічні цілі часто спонукають до глибокого узагальнення й систематизації матеріалу, до більш ретельного формулювання основних ідей і висновків [14].

У системі педагогічної діяльності виділяють педагогічну активність:

1) як організаційно-управлінську діяльність (тобто засіб керування навчальною діяльністю);

2) як розуміння свідомості учня й організація розуміння [40].

Істотним моментом роботи педагога є комунікація й розуміння стану учня. Розуміння значить перехід на його внутрішню точку зору, розуміння зсередини іншої людини, тобто робота зі свідомістю. З іншого боку, педагог повинен також організувати й розуміння себе, донести до студента щось, з його погляду, важливе, але розуміння не передається прямо, його можна домогтися тільки на усвідомленні свого особистого досвіду (або організації такого досвіду, якщо його не було). Педагогічний акт (дія), таким чином, є комунікативним, діагностичним актом.

Стосовно до навчального процесу керування являє собою цілеспрямований, систематичний вплив викладача на колектив студентів і окремого студента для досягнення заданих результатів навчання. Відмітні риси

керування навчальним процесом полягають у наступному:

- свідомий і планомірний вплив, що завжди переважніше стихійної регуляції;
- наявність причинно-наслідкових зв'язків між керуючою підсистемою (викладач) і об'єктом керування (студент);
- динамічність або здатність керованої підсистеми переходити з одного якісного стану в інший;
- надійність, тобто здатність системи керування виконувати задані функції за певних умов протікання процесу;
- стійкість – здатність системи зберігати рух по наміченій траєкторії, підтримувати намічений режим функціонування, незважаючи на різні зовнішні й внутрішні збурювання [26].

Ефективне керування процесом навчання можливо при виконанні певних вимог:

- 1) формулювання цілей навчання;
- 2) установа вихідного рівня (стану) керованого процесу;
- 3) розробка програми дій, що передбачає основні перехідні стани процесу навчання;
- 4) одержання по певних параметрах інформації про стан процесу навчання (зворотний зв'язок);
- 5) переробка інформації, отриманої по каналу зворотного зв'язку, вироблення й внесення в навчальний процес коригувальних впливів [22].

Завдання викладача в процесі керування полягають у зміні стану керованого процесу, доведенні його до заздалегідь наміченого рівня. Строго кажучи, керування процесом навчання передбачає визначення місця кожного учасника цього процесу, його функцій, прав і обов'язків, створення сприятливих умов для найкращого виконання ним своїх завдань.

Керування являє собою інформаційний процес, що характеризується замкнутим циклом передачі сигналів і включає контроль за поведінкою об'єкта. Від керуючого органу (викладача) до керованого об'єкта (студента) надходять

сигнали керування, від об'єкта до регулятора (викладача) ідуть сигнали зворотного зв'язку, що несуть відомості про фактичний стан керованого об'єкта. Роль викладача полягає в переробці одержуваної інформації, її осмисленні й виробленні рішення по внесенню в навчальний процес корективів.

Регулювання процесу навчання являє собою забезпечення такої діяльності керованої системи, при якій відхилення керованих величин вирівнюються й виводяться на рівень, заданий програмою керування. Виникаючі помилки, які свідчать про відставання студентів по тим або іншим розділах, темам або дисципліні в цілому, наприклад, можуть бути такі: студент не може відтворити й пояснити матеріал, утрудняється пояснити ті або інші поняття, виділити ті або інші факти, оцінити закономірності і т.д. Щоб оперативно вносити корективи, необхідно контролювати основні параметри пізнавальної діяльності.

Педагог виконує певну функцію в суспільстві. Ця нормативно задана функціональна визначеність педагога в нашій культурі має тенденцію навіть до спрощення, до зрушення від власне педагогічної функції до функції трансляції культури, передачі діяльності, тобто до цілком пасивної відтворюючої діяльності. І це, звичайно, погано. Правда, у даного зрушення до сфери культури (культурологічне зрушення) є деякі підстави. Педагог дійсно є носієм культури, але він також є і живим зразком культури. А це дуже важке завдання: бути живим зразком культури. І таке уявлення про педагога найбільш виражено в авторитарній культурі. Відповідно й спілкування так себе усвідомлюваного педагога виявляється можливим тільки в авторитарній формі. Сучасну ж європейську культуру називають «синкретичною» або діалогічною: є багато зразків, способів життя й ідей людини, і тому основна цінність складається в діалозі й організації розуміння. Центр ваги в синкретичній культурі усе більше зміщається на індивідуальність і індивідуальну свідомість. Це принципово демократична культура. Педагог тепер не зразок, а індивідуальність, особистість, що хоче, щоб її зрозуміли, і застосовує всі можливі засоби для цього. Але така особистість і сама хоче розуміти інших, теж як особистостей,

що мають право на слово, на мислення. І це останнє саме і є засобом педагогічної роботи, керування, фактом самосвідомості [21].

Для ефективного виконання педагогічних функцій сучасному педагогові важливо усвідомлювати структуру педагогічної діяльності, її основні компоненти, педагогічні дії й професійно важливі вміння, психологічні якості, необхідні для її реалізації.

У структурі педагогічних здатностей і відповідно до педагогічній діяльності виділяються наступні компоненти: конструктивний, організаторський, комунікативний і гностичний й ін.

Щоб керувати процесом розвитку і формування студентів вузів, необхідно правильно визначати особливості кожного з них, ретельно аналізувати умови їхнього життя й діяльності, перспективи і можливості вироблення кращих якостей. Без використання психологічних знань не можна виробити всебічну підготовленість і готовність студентів до успішної професійної діяльності, забезпечити високий рівень їхнього навчання й виховання, єдність теоретичної і практичної підготовки з урахуванням профілю вузу і спеціалізації випускників. Це стає особливо важливим у сучасних умовах, умовах кризи суспільства, коли зі сфери політики й економіки криза перейшла в галузь культури, освіти й виховання людини.

Всіх вузівських викладачів можна умовно розділити на три групи:

- викладачі з переважною педагогічною спрямованістю (~2/5 від загального числа);
- викладачі з перевагою дослідницької спрямованості (приблизно 1/5);
- викладачі з однаково можливою педагогічною й дослідницькою спрямованістю (трохи більше 1/3) [5].

Якщо педагогічна діяльність не підкріплена науковою працею, швидко вгасає професійна педагогічна майстерність. Професіоналізм саме й виражається в умінні бачити й формулювати педагогічні завдання на основі аналізу педагогічних ситуацій і знаходити оптимальні способи їх розв'язання.

Творча індивідуальність педагога – це вища характеристика його

діяльності, як і всяка творчість, вона тісно пов'язана з його особистістю. Праця викладача складає три компоненти: педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, особистість. Особистість – стрижневий фактор праці, визначає його професійну позицію в педагогічній діяльності й у педагогічному спілкуванні. Педагогічна діяльність – це технологія праці, педагогічне спілкування – його клімат і атмосфера, а особистість – ціннісні орієнтації, ідеали, внутрішній зміст роботи викладача. Сучасність пред'являє усе більш жорсткі й різнобічні вимоги до педагогічної діяльності. Вони незмірно зростають при неминучому виникненні ринку молодих фахівців, розвитку багаторівневої освіти, внутрішньодержавної й міжнародної акредитації вузів і фахівців.

Педагогічна діяльність – це професійна активність педагога, що за допомогою різних дій вирішує завдання навчання й розвитку студентів (навчальна, виховна, організаторська, управлінська, конструктивно-діагностична). Така активність містить у собі п'ять компонентів:

- гностичний, що вирішує завдання одержання й нагромадження нових знань про закони й механізми функціонування педагогічної системи;
- проектувальний, пов'язаний із проектуванням цілей викладання курсу і шляхів їх досягнення;
- конструктивний включає дії по відборі й композиційній побудові змісту курсу, форм і методів проведення занять;
- організаційний вирішує завдання реалізації запланованого;
- комунікативний містить у собі дії, пов'язані із установами педагогічно доцільних взаємин між суб'єктами педагогічного процесу.

У процесі реалізації функцій педагогічної діяльності вирішуються наступні групи завдань:

Проектування:

- формування й конкретизація цілей навчального курсу з урахуванням вимог, пропонованих педагогічною діяльністю;
- планування навчального курсу з урахуванням поставлених цілей;

- облік етапів формування розумових цілей;
- передбачення можливих утруднень у студентів при вивченні курсу і шляхів їхнього подолання.

Конструювання:

- відбір матеріалу для даного заняття з урахуванням здібностей студентської аудиторії до його сприйняття;
- добір і розробка системи завдань і задач, виходячи з поставлених цілей;
- вибір раціональної структури занять залежно від мети, змісту й рівня розвитку студентів;
- планування змісту занять із урахуванням міжпредметних зв'язків;
- розробка завдань для самостійної роботи студентів;
- вибір системи оцінки й контролю навченості студентів [29].

Організація:

- організація активних форм навчання: дискусій, ділових ігор, тренінгів;
- використання педагогічних методів, адекватних даній ситуації;
- організація самостійного вивчення навчального предмета студентами;
- застосування різного обладнання при передачі інформації;
- ясний виклад матеріалу, виділення ключових понять, закономірностей, побудова узагальнюючих висновків;
- створення тестів по предметному курсу;
- виклад відібраного матеріалу у вигляді проблемної лекції.

Соціально-психологічне регулювання:

- стимулювання студентів до постановки питань, проведенню дискусій;
- дисциплінування студентів;
- устанавлення обстановки співробітництва;
- оцінка рівня розвитку групи, визначення її лідерів і неформальної структури;
- конструктивне розв'язання конфліктів;
- керування психологічним станом суб'єктів педагогічного впливу;
- активізація пізнавальної діяльності студентів;

- саморегуляція своїх психічних станів;
- установлення й підтримка ділових взаємин з колегами, студентами, адміністрацією [29].

У науковому дослідженні:

- використання методик психолого-педагогічного дослідження, способів узагальнення й оформлення результатів;
- формулювання висновків і вимог до викладу власних методик викладання;
- аналіз діяльності колег на підставі досягнень психолого-педагогічної науки.

Використання комп'ютера:

- підготовка доповідей і статей за допомогою персонального комп'ютера;
- обробка результатів психолого-педагогічних і природно-технічних вимірювань за допомогою комп'ютера;
- розробка сценаріїв навчальних комп'ютерних програм;
- розробка сценаріїв контролюючих комп'ютерних програм [29].

Таким чином, діяльність викладача вузу різноманітніша ніж, скажімо, праця вчителя середньої школи, крім педагогічної, вона містить у собі і науково-дослідну сторону, що також вимагає наявності спеціальних здібностей.

1.2. Поняття педагогічної майстерності викладача в науковій літературі

Як наукова проблема, вона постала у XIX ст. Дослідники педагогіки тлумачать педагогічну майстерність як найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних наслідків, «синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистих якостей учителя», комплекс властивостей особистості

педагога, що забезпечує високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності.

Першим ввів поняття «майстерність вихователя» і «педагогічна техніка» А. Макаренко: «Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом... але це спеціальність, якій треба вчити, як треба вчити лікаря його майстерності, як треба вчити музиканта» [2].

В. Сухомлинський продовжив розвиток теорії про педагогічну майстерність. У працях В. Сухомлинського «Сто порад вчителю», «Павлівська середня школа», «Як виховати справжню людину», «Розмова з молодим директором школи» та багатьох інших велика увага приділяється творчості вчителя в становленні справжньої людини, громадянина, патріота Батьківщини. «Ми маємо справу з найскладнішим, неоцінним, найдорожчим, що в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя» [20].

Нинішній викладач вищої школи має володіти високою загальною й педагогічною культурою, бути довершеним професіоналом. Професіоналізм людини в будь-якій царині багато в чому залежить від рівня сформованості майстерності. Цей чинник особливо значущий у педагогічній діяльності. К. Ушинський писав: «Усяка практична діяльність, що прагне задовольнити вищі моральні і взагалі духовні потреби людини, тобто ті потреби, які належать виключно людині і становлять виключні риси її природи, це вже мистецтво. У цьому розумінні педагогіка буде, звичайно, першим, вищим з мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини й людства – їхнє прагнення до вдосконалень у самій людській природі: не до вираження довершеності на полотні або в мармурі, а до вдосконалення самої природи людини – її душі й тіла; а вічно передуючий ідеал цього мистецтва є довершена людина» [37].

Педагогічна майстерність тісно переплітається із поняттям «педагогічне мистецтво». Помилкою є бачити близькість цих понять лише в прямій ієрархічній залежності: педагогічне мистецтво – найвищий рівень прояву майстерності. Насправді зв'язок між ними більш діалектичний.

У тлумачному словнику слово «мистецтво» пояснено так: «Майстерний, такий, що відноситься до проби, досвіду, випробування, спокусившийся, що дійшов до уміння або знання багатим досвідом; хитро, мудро, хитромудро зроблений, майстерно спрацьований, з умінням і з розрахунком влаштований» [6].

Українська енциклопедія дає таке означення поняттю «мистецтво»: «Мистецтво – одна із форм суспільної свідомості, складова частина духовної культури людства, специфічний рід практично-духовного освоєння світу. Мистецтво відносять до всіх форм практичної діяльності, коли вона здійснюється вміло, майстерно, уміло, вправно не лише в технологічному, але й в естетичному сенсі» [8].

Як бачимо, поняття «мистецтво» і «майстерність» взаємопов'язані: мистецтво виявляється через майстерність, а вона своєю чергою містить певні елементи творчої діяльності.

Мистецтво асоціюється насамперед з творчим проявом особистості. Воно ґрунтується на емоційній сфері і спрямоване на пробудження та формування емоційних, естетичних почуттів. Мистецтво завжди зорієнтоване на творення. К. Ушинський з цього приводу писав: «Наука лише вивчає те, що існує або існувало, а мистецтво прагне творити те, чого ще немає, і перед ним у майбутньому майорить мета й ідеал його творчості» [31]. Не можна забувати й того, що мистецтво «постає як реальний продуктивний спосіб пізнавально-перетворювального діяння індивіда у світі, спосіб самовияву індивідуального «Я». Усе це більшою чи меншою мірою треба враховувати при визначенні майстерності мистецтва педагога.

Педагогічна майстерність – це досконале, творче виконання педагогами своїх професійних функцій на рівні мистецтва, в результаті чого створюються оптимальні соціально-психологічні умови для становлення особистості вихованця, забезпечення його інтелектуального та морально-духовного розвитку.

Педагогічну майстерність не можна пов'язувати лише з якимось

особливим даром, ототожнювати з вродженими якостями. Адже якості не передаються за спадковістю. Людина через генно-хромосомну структуру отримує лише задатки, генотипні утворення, що слугують передумовою розвитку і формування певних якостей. До того ж педагогічна професія є масовою, і тут не можна покладатися на талант окремих індивідуальностей. Тому мав рацію А. Макаренко, коли зауважував, що «майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, що вимагає таланту, але це спеціальність, якої треба навчитись, як треба навчити лікаря його майстерності, як треба навчити музиканта».

Педагогічна майстерність включає низку структурних компонентів: морально-духовні цінності, професійні знання, соціально-педагогічні якості, психолого-педагогічні вміння, педагогічну техніку .

Що ж це таке – педагогічна майстерність? Яка його сутність? У психолого-педагогічній літературі в даний час існують різні характеристики поняття «педагогічна майстерність», але немає єдиного визначення, яке точно і повно розкриває його зміст і сутність. Так, наприклад, М. Дьяченко і Л. Кандилович пишуть: «Педагогічна майстерність – це високий рівень професійної діяльності викладача. Зовні воно виявляється в успішному творчому рішенні найрізноманітніших педагогічних задач, в ефективному досягненні способів і цілей навчально-виховної роботи».

З внутрішньої сторони педагогічна майстерність – це функціонуюча система знань, навичок, умінь, психічних процесів, властивостей особистості, що забезпечує виконання педагогічних задач» [23]. Це визначення не дає ясного представлення про зміст педагогічної майстерності, про його компоненти. Немає в ньому і вказівок на природу педагогічної майстерності. Не ясно, наприклад, як приходить до педагога цей «високий рівень професійної діяльності». Чи то це результат навчання, чи то це прояв спадкоємного нахилу, чи то це єдність теоретичної озброєності і практичної роботи.

Найбільш вдало, сутність педагогічної майстерності розкрита в «Педагогічній енциклопедії»: це «високе і постійно вдосконалюєме мистецтво

виховання і навчання, доступне кожному педагогу, що працює по покликанню і любить дітей.

Педагог – майстер своєї справи – це фахівець високої культури, глибоко знаючий свій предмет, добре знайомий з відповідними галузями науки або мистецтва, що практично розбирається в питаннях загальної й особливо дитячої психології, який у досконалість володіє методикою навчання і виховання» [25]. Якщо вдуматися в це визначення, то можна помітити, що: 1) у зміст поняття «педагогічна майстерність» включаються: загальна висока культура, ерудиція; великі і глибокі знання з області вивчаємої науки; озброєність знаннями з педагогіки, загальної, вікової і педагогічної психології, уміння використовувати їх у практиці навчання і виховання; володіння в досконалість методикою навчально-виховної роботи, що виявляється головним чином у тім, що педагог знає, як учити і виховувати; 2) педагогічна майстерність виховується, воно доступно кожному, хто обрав професію вчителя по покликанню.

Виділимо в структурі педагогічної майстерності такі взаємозалежні елементи: гуманістична спрямованість діяльності, професійна компетентність, педагогічні здібності, педагогічна техніка.

Майстерність, є високе мистецтво в якій-небудь сфері діяльності.

Хоча багато науковців визначають проблемність такого явища як «майстерність» в недостатній сформульованості критеріїв майстерності в більшості професій та невирішені питання відносно того, чи можливо взагалі навчити майстерності, даний термін знайшов своє широке поширення в сучасній педагогічній науці, де трансформувався в поняття «педагогічна майстерність».

В психолого-педагогічній літературі присутні різні підходи до визначення поняття «педагогічна майстерність», які розкривають різні сторони його змісту і сутності. Так дане явище розуміється: як високий рівень професійної діяльності викладача; як вища форма професійної спрямованості; як сукупність певних якостей особистості педагога; як сукупність високої культури і ерудиції, знань та вмінь. Очевидно, що дані підходи розглядають одиничні елементи

педагогічної майстерності, базуючись на особистісних якостях, або зовсім їх виключаючи.

Незважаючи на те, що в підході до аналізу безпосередньо проблеми педагогічної майстерності педагога вищої школи визначається наявність ще двох напрямків: функціонально-діяльнісного і особистісно-діяльнісного [10], не має чіткого, їх концептуального розмежування, а більшість науковців визначають педагогічну майстерність як синтез наукових знань, вмінь, навичок, педагогічної техніки та особистісних характеристик педагога

В Українському педагогічному словнику педагогічна майстерність визначається як характеристика високого рівня педагогічної діяльності, який ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді [8]. Необхідними умовами педагогічної майстерності є гуманістична позиція й професійно значимі особистісні риси і якості.

У Європі під педагогічною майстерністю мається на увазі практичне розгортання і втілення вчителем у професійну діяльність сукупності інтелектуальних, психологічних і духовних якостей. Майстерність учителя прирівнюється до майстерності робітника або ремісника, майстра або митця.

Зовні майстерність педагога – це вирішення різноманітних педагогічних завдань, успішна організація навчально-виховного процесу й отримання відповідних результатів, але її сутність полягає в певних професійних і особистісних якостях, які породжують цю діяльність і забезпечують її ефективність. «Важливими професійними якостями педагога ми повинні визнати працелюбність, працездатність, дисциплінованість, відповідальність, уміння поставити мету, вибрати шляхи її досягнення, організованість, наполегливість, систематичне і планомірне підвищення свого професійного рівня, прагнення постійно підвищувати якість своєї праці тощо» [16].

Автори підручника «Педагогічна майстерність» розглядають її «як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо характеризуються якісні показники результату), як вияв творчої активності особистості педагога (якщо характеризується психологічний механізм успішної діяльності)... Педагогічна

майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі» [24].

Отже, педагогічна майстерність викладача – запорука успішного розвитку підростаючого покоління, його моральних основ, оскільки вчитель передає не тільки знання та вміння отримувати знання, але більшою мірою він передає основи духовності, етики та естетики, виховуючи учня як особистість, здатну нести відповідальність за власні дії перед суспільством.

Педагогічна майстерність викладача розглядається як інтегрована якість особистості, яка забезпечує результативну стабільно-високу діяльність викладача, його професійно-педагогічний саморозвиток, самоактуалізацію на основі гуманізму, психолого-педагогічної, методичної та фахової компетентності, особистісних якостей, індивідуального педагогічного стилю та професійної мобільності

1.3. Особистість викладача закладу вищої освіти та його особистісні якості

Найчастіше майстром своєї справи є викладач, що володіє педагогічною майстерністю, що володіє своїм індивідуальним стилем, при цьому об'єктивна сторона його роботи може нічого принципово нового не містити.

Можна в такий спосіб охарактеризувати індивідуальний особистісний стиль роботи викладача.

З погляду змістовних характеристик. У даний розділ входять: переважна орієнтація викладача або на процес навчання, або на процес і результати навчання, а може лише на результати навчання. Адекватність – неадекватність планування навчально-виховного процесу. Оперативність – консервативність у використанні засобів і способів педагогічної діяльності. Рефлексивність – інтуїтивність.

Наступний параметр – динамічні характеристики. Це: гнучкість –

традиційність. Імпульсивність – обережність. Стійкість – нестійкість стосовно мінливих ситуацій. Стабільно позитивно-емоційне ставлення до учнів – нестійке емоційне ставлення. Наявність особистісної тривожності – відсутність особистісної тривожності. У несприятливій ситуації спрямованість рефлексії на себе – спрямованість на обставини – спрямованість на інших.

I, нарешті, результативні характеристики, а саме: однорідність – неоднорідність рівня знань учнів, стабільність – нестійкість у студентів навичок навчання, високий – середній – низький рівень інтересу до досліджуваного предмета [30].

Існують різні види стилів діяльності викладача, найбільш характерними є наступні чотири стилі.

1. Емоційно-імпровізаційний. Такий викладач переважно орієнтується на сам процес навчання, але недостатньо вірно планує свою роботу по відношенню до кінцевих результатів; він відбирає найцікавіший матеріал, а важливий, але нецікавий залишає на самостійне навчання. Орієнтуючись в основному на сильних студентів, намагається, щоб його робота була творчою. Даний викладач зазвичай часто змінює види роботи, практикує колективні обговорення. Однак при всьому цьому його мінусами є низька методичність, недостатнє закріплення й повторення навчального матеріалу, практичної відсутність контролю за знаннями учнів.

2. Емоційно-методичний. У цьому випадку викладач адекватно планує матеріал, не упускаючи його закріплення й запам'ятовування, він включає у свою діяльність повторення й контроль знань учнів. Зазвичай такий викладач орієнтується як на результат, так і на процес навчання.

3. Міркувально-імпровізований. Для такого викладача характерна орієнтація на процес і результати навчання, адекватне планування. Сам викладач менше говорить, особливо під час опитування, дає можливість студентові детально оформити відповідь.

4. Міркувально-методичний. Такий викладач звичайно консервативний у засобах і способах своєї педагогічної діяльності. У нього є стандартний набір

методів навчання, якими він користується. Він обережний у діях, рефлексивний [38].

Виділяються рівні результативної діяльності викладача. За результатами кожен викладач може бути віднесений до одного з наступних рівнів, при цьому містить у собі всі попередні:

- репродуктивний рівень – викладач може й уміє розповісти іншим те, що знає сам;

- адаптивний рівень – викладач уміє пристосувати своє повідомлення до особливостей студентів і їх індивідуальним здібностям;

- локально-моделюючий рівень – викладач володіє стратегіями навчання по окремих розділах курсу, уміє формулювати педагогічну мету, передбачати шуканий результат і створювати систему й послідовність включення студентів у пізнавальну діяльність;

- системно-моделюючий рівень – викладач володіє стратегіями формування потрібної системи знань по своєму предметі в цілому;

- системно-моделюючий рівень – викладач володіє стратегіями перетворення свого предмета в засіб формування особистості студентів, задоволення їхніх потреб у самовихованні, самоосвіті й саморозвитку [19].

Створення атмосфери психологічної підтримки теж є важливим елементом особистісних якостей. Головним завданням викладача є полегшення й одночасне стимулювання (фасилітація) процесу навчання для студента, тобто вміння створювати атмосферу психологічної підтримки.

Викладач, зрозуміло, повинен володіти цілим рядом позитивних якостей, таких як спрямованість, справедливість, наполегливість, працьовитість. Особливе значення має така якість як витримка, вміння володіти собою, своїм настроєм, темпераментом. Викладач може бути представником будь-якого темпераменту, саме головне - використовувати позитивні сторони свого типу.

Крім такого важливого утворення як темперамент особливе значення на успішність роботи викладача має часові психічні стани (настрої), обумовлені різними причинами.

Загалом система особистісних якостей викладача вищої школи включає ряд обов'язкових компонентів, що розкривають певні вміння й навички, якими повинен володіти педагог. Це і гносеологічні вміння, і конструктивно-проективні вміння, і організаційні вміння, комунікативні вміння, перцептивно-рефлексивні вміння. Розглянемо кожен компонент більш детально.

Гносеологічні здібності являють собою чутливість педагога до способів одержання інформації про світ, учнів, у цілому формування морального, трудового, інтелектуального фонду особистості, швидкого й творчого оволодіння науковими методами дослідження, способами вивчення учнів у зв'язку із цілями формування особистості. Важливою складовою гностичного компонента є знання й уміння, які лежать в основі власної пізнавальної діяльності. Гностичний компонент впливає на формулювання світогляду, що проявляється в стійкій системі відношень до світу, праці, іншим людям і самому собі; на активність життєвої позиції. Важливі й загальнокультурні знання, уміння в галузі мистецтва й літератури, релігії, права, політики і соціального життя, екологічні проблеми. Наявність змістовних захоплень і хобі також збагачує особистість фахівця вищої школи. Спеціальні знання – знання предмета, знання по педагогіці, психології, методиці викладання. Предметні знання високо цінуються викладачами й перебувають на високому рівні [32]

Конструктивно-проективні здібності забезпечують стратегічну спрямованість діяльності й проявляються в умінні орієнтуватися на кінцеві цілі, вирішувати актуальні завдання з урахуванням майбутньої спеціалізації студентів планування ними курсу й наукової діяльності, установлення значимості курсу в навчальному процесі, науці, з огляду на необхідні зв'язки з іншими дисциплінами.

Проективні здібності виявляються в особливій чутливості до конструювання педагогічного й наукового «лабіринту» – шляху від незнання до знання, вони мають на увазі результат майбутньої діяльності, припускають дозування при передачі знань, умінь, навичок.

Конструктивні обумовлюють чутливість до послідовної побудови занять і

наукової діяльності в часі й просторі, щоб результат відповідав плану, здатність відокремлювати те, що можна й треба вирішити в цей момент від того, що треба й чому варто відкласти. В основі проєктивної й конструктивної діяльності лежать здібності до інтелектуальної праці.

Аналізуючи даний компонент здібностей, вітчизняні вчені відзначають високу роль інтуїції в науковій творчості, як результаті великої розумової роботи, що дозволяє скоротити шлях пізнання на основі швидкого, майже миттєвого, логічно неусвідомлюваного розуміння ситуації і знаходження правильного рішення. У науковій творчості інтуїція допомагає народженню гіпотез [17].

Дослідження показують, що у викладачів, що не мають ученого ступеня, рівні всіх проєктивно-конструктивних здібностей знижені, а також уміння передбачати в педагогічній і науковій праці. Найвищий рівень цих здібностей відзначений у докторів наук, що проявляється, зокрема, при попередженні конфліктних ситуацій.

Організаційні здібності служать не тільки організації процесу навчання у вузі, але й самоорганізації діяльності викладача. Організаторська діяльність сучасного вченого припускає його включення у взаємодію не тільки з об'єктом дослідження, але й з іншими вченими, що беруть участь разом з ним у дослідженні або вивчаючих суміжні науки.

Спілкування в діяльності викладача виступає не тільки засобом наукової й педагогічної комунікації, але й умовою вдосконалювання професіоналізму в діяльності й джерелом розвитку особистості викладача, а також засобом виховання студентів.

Перцептивно-рефлексивні здібності включають три види чутливості.

Почуття об'єкта. Воно являє собою особливу чуттєвість педагога до того, який відгук об'єкти реальної дійсності знаходять у студентів, якою мірою інтереси й потреби учнів виявляються при цьому, «збігаються» з вимогами педагогічної системи з одного боку, з тим, що їм пред'являє в навчально-виховному процесі сам педагог.

Почуття міри й такту. Проявляється в особливій чутливості до міри змін, що відбуваються в особистості й діяльності студента під впливом різних засобів педагогічного впливу, які зміни відбуваються, чи є позитивними або негативними, по яких ознаках можна про них судити.

Почуття причетності. Воно характеризується чутливістю педагога до недоліків власної діяльності, критичністю й відповідальністю за педагогічний і науковий процес.

Такі основні компоненти професійних здібностей викладача вищої школи. Всі вони взаємозалежні й утворюють єдине ціле, впливають на творчу індивідуальність і стиль викладача фахівця вищої школи [18].

Але, на нашу думку, чи не головною особистісною якістю, якою повинен володіти викладач вищої школи, є комунікабельність. Розглянемо дану особистісну якість більш детально.

Комунікабельність є професійно важливою якістю для будь-якого викладача, у тому числі викладача у вузі, тому що діяльність викладача, у якій би формі вона не проходила, у першу чергу пов'язана зі спілкуванням з людьми, що вимагає в кожному разі комунікабельності. Що ж стосується рядового викладача, то у нього можна умовно виділити дві групи видів діяльності, якими він зайнятий саме як викладач: безпосереднє викладання й контроль. У рамках першого виділяються лекції й семінари, які пов'язані з різними видами спілкування. На лекції спілкування в основному монологічне. Тут потрібні деякі зі сторін комунікабельності (про це мова йтиме нижче). Семінари можуть протікати в різній формі. Іноді вони дублюють лекції (тобто викладач просто читає ще одну лекцію без активності студентів). У цьому випадку вимоги до комунікабельності як у випадку лекцій, з урахуванням того, що аудиторія набагато менше. Інший випадок, коли викладач вступає в діалог зі студентами й у тому або іншому ступені віддає їм ініціативу. У цьому випадку потрібний розвиток інших сторін комунікабельності. Хочеться додати, що, можливо, стиль ведення семінару перебуває в якомусь зв'язку з розвитком

Крім того, комунікабельність потрібна для особистого спілкування зі

студентом у якості наукового керівника. Ця діяльність вимагає найбільшого ступеня комунікабельності. Щоб добре працювати разом зі студентом в учбово-дослідницькій діяльності протягом декількох років, треба вступити з ним у більш тісний контакт, ніж просте спілкування в рамках предмета, а це більшою мірою залежить від викладача, ніж від студента.

Можна розглянути окремо різні сторони комунікабельності за наступною схемою: уміння швидко встановлювати контакт зі своєї ініціативи з незнайомими людьми; увічливе привабливе спілкування; уміння переконувати; уміння виступати привселюдно; потреба в спілкуванні; добре поставлена мова; грамотна мова; уміння слухати й адекватно реагувати протягом розмови.

Що стосується вміння швидко встановлювати контакт, то воно необхідно викладачеві у всіх тих випадках, коли він спілкується зі студентами у формі діалогу, тобто у всіх випадках крім лекції. Викладачеві в кожному разі буде набагато легше виконувати свою діяльність, якщо в нього буде контакт зі студентами, а через те, що всі студенти споконвічно незнайомі йому, то, виходить, ця якість необхідна. Що стосується лекції, то на ній теж іноді буває необхідно входити в контакт зі студентами (наприклад, при демонстрації якого-небудь невеликого експерименту на одній людині), так що тут ця якість не буде зайвою.

Увічливе привабливе спілкування необхідне при будь-якому виді викладацької діяльності. Воно створює емоційно позитивний образ викладача в очах студента, що підвищує інтерес до матеріалу, процесу навчання взагалі і створює додаткову мотивацію. Особливо ця якість необхідна при всіх усних формах контролю, і чим відповідальніше іспит (залік, колоквиум і т.д.), тим більше таке спілкування необхідне.

Уміння переконувати необхідне в першу чергу при монологічних формах спілкування, тобто коли викладач пояснює студентам який-небудь навчальний матеріал. Треба відзначити, що вміння переконувати саме переконання, а не вселяння, тобто студентові пропонується не готова думка, а ланцюжок доказів. Познайомившись із точкою зору, студент може погодитися з нею чи ні, тобто

піддати її критичній оцінці.

Уміння виступати привселюдно необхідне при веденні семінарів, але особливо – при проведенні лекцій. Робота з великою аудиторією – це особливе вміння, без якого дуже складно обійтися при читанні лекцій у вищій школі.

Потреба в спілкуванні у викладача просто повинна бути хоч у якомусь ступені, тобто спілкування з людьми не повинне викликати в нього негативних почуттів. Це стосується всіх видів викладацької роботи.

Добре поставлена й грамотна мова – безсумнівно, повинні бути властиві викладачеві у вузі. По-перше, таку мову легше сприймати й розуміти. По-друге, як вище вже вказувалося щодо ввічливого привабливого спілкування, студент тією чи іншою мірою навчається сам правильно говорити. Відпрацьована мова необхідна при будь-якому виді викладацької діяльності, але особливо при монологічних формах спілкування, у першу чергу, на лекціях [17].

Уміння слухати й адекватно реагувати необхідні при діалогічних формах спілкування, зокрема, на семінарах і, особливо, при усних формах контролю. Ці два вміння дають можливість викладачеві давати адекватний зворотний зв'язок студентові. А це дає йому можливість правильно оцінювати свою роботу.

Таким чином, у різних видах діяльності викладача у вузі необхідні різні сторони комунікабельності, але вона в кожному разі є професійно важливою якістю для нього.

Етика викладання, слід за комунікабельністю, та особистісна якість викладача вищої школи, що характеризує його як особистість і як професіонала своєї справи.

Найперша, сама обов'язкова моральна вимога до педагога - він повинен любити своїх підопічних. Причому любити всіх - і гарних, і поганих. Викладач вузу, що не любить своїх студентів, професійно непридатний. Для таких викладачів кожна лекція, кожне заняття подібно катуванню, а для студентів катування – спілкування з ними. І якщо починаючий викладач зрозумів, що не любить студентів, йому необхідно терміново шукати собі іншу роботу.

Тут виникають дві проблеми.

Перша – як і навіщо любити поганих студентів? Чи не краще відразу зробити у своїй душі поділ: гарних любити, а поганих – ні. Але так не вийде. Заповідь Христа про любов до ближнього, до кожного без винятку, для педагога цілком обов'язкова.

Друга проблема – а як бути, якщо студентів не любить великий учений, гордість кафедри? Тим більше, що в таких випадках найчастіше перебувають деякі (зазвичай найсильніші) студенти, що потрапляють під чарівність метра й стають його учнями. Так, І. Ньютон не дуже любив викладацьку роботу, але Е. Галлей був його учнем. Тут необхідно розрізнити два поняття (звичайно, терміни умовні): викладач і вчитель. Різниця полягає в тому, що викладач працює зі студентами по професійному обов'язку, тобто з усіма, з ким йому випаде працювати. Вчителя учень вибирає сам, і головну роль при цьому грають наукові й особистісні якості вчителя. А учень може збудити до себе любов і в тій людині, що здатна любити лише деяких [22].

Дуже важлива й цілком обов'язкова річ - презумпція природного розуму студента. Неприпустимо, коли викладач заздалегідь упевнений, що студент дурніше його. Подальша робота покаже, хто розумний, а хто – не дуже. Але, тільки вважаючи своїх учнів розумними, можна розкрити можливості тих, кому заважають зробити це особливості психології або невдалий досвід навчання.

У спілкуванні зі студентами викладач може займати три позиції. Позиція «зверху» – педагог віщає, студенти сприймають; позиція «на рівних» – педагог разом зі студентом або студентами вирішують якусь проблему; нарешті, позиція «знизу» – педагог по суті справи вчиться у студента, осмислюючи й сприймаючи те, що він говорить. І найбільш плідна навчальна робота стає тоді, коли всі три позиції чергуються [33].

Коли викладач може переходити в позиції «на рівних» і «знизу»? Щораз, коли студент починає проявляти самостійність мислення. Однак тут є й зворотна сторона. Чим самостійніше мислить студент, тим частіше він помиляється. Встає ще одне питання, що теж відноситься до сфери викладацької етики: як реагувати на помилки, що виникають у процесі

самостійної розумової роботи студента? Представляється, що перша реакція повинна бути схвальною. Важливіше всього те, що студент сам прийшов до якогось висновку. Що ж стосується помилковості висновку, то, як відомо, на помилках учаться. Тому найкраще спочатку порадіти самостійності умовиводу, а потім уже вказати на помилки. Найбільша радість педагога – коли студент знаходить правильне рішення, ідучи своїм шляхом, викладачеві до того невідомим.

До крайнього прояву розглянутої проблеми варто віднести цілком особливу ситуацію, коли виявляється, що хтось із учнів перевершує свого викладача. З одного боку, здавалося б, це прекрасно, адже ціль педагога можна сформулювати так: стати дурніше своїх учнів. У цьому, власне кажучи, й полягає справжній прогрес науки. З іншого боку, дуже важко почувати, коли тебе обганяють.

Ще проблема етичного характеру: яке відношення до роботи викладача мають два улюблених терміни нинішнього політичного жаргону – «імідж» і «харизма»? Наскільки потрібно викладачеві піклуватися про свій імідж?

Говорячи всерйоз, дуже важливо, який образ викладача запам'ятується в душах студентів. Найрозумніше і найдійовіше – бути максимально природним. Якщо у викладача є недоліки, про які не повинні знати студенти, то єдиний вірний засіб приховати їх – перебороти їх у собі, інакше швидше за все студенти «розкусять» нещирість. Зрозуміло, мова тут іде не про фізичні пороки. Але ось в емоційній і моральній сферах природність є сильним засобом, що діє на користь викладача.

Фактор природності проявляється навіть у такому, здавалося б, мало пов'язаному з етикою питанні: як одягатися викладачеві? Тут дуже важливим є його самопочуття. Якщо він тяжіє до добірності туалету й моді, то може приділяти цьому пильну увагу. Якщо ні, можна додержуватися наступної думки «Для вченого доцільно триматися найнижчого рівня пристойного одягу». Навпроти, як модник, що мучиться від того, що недостатньо стильно одягнений, так, і людина, байдужа до цього, що почуває себе ніяково й

стиснено в чомусь модному, багато чого втрачають у можливостях спілкування зі студентами [27].

Що стосується харизми, швидше за все сильніше всього на неї працює сполучення трьох елементів: компетентності в науці, любові й поваги до студентів і природності поведіння.

І ще одне, зовсім інше питання – про роль гумору в навчанні. Жарт на заняттях виконує як мінімум три функції. Перша, найбільш добре відома – релаксаційна. Студенти утомилися або зайво напружені, викладач пожартував, вони посміялися і їм полегшало. Друга функція гумору обумовлюється необхідністю розвитку в студентів найважливішої якості – захопленості своєю справою. Моральний обов'язок викладача, поряд із іншими, полягає в тому, щоб передати студентам своє небайдуже ставлення до науки, і одною з ознак цієї небайдужості є здатність знаходити у своїй професійній сфері смішне [15].

Гумор можна розглядати як один з найважливіших шляхів вироблення уявлення про особистість викладача й один зі способів установаження міжособистісних контактів. При цьому дуже істотним є дотримання одного правила: іронія викладача повинна бути спрямована в першу чергу на самого себе. Тільки якщо він здатен посміятися над собою, він здобуває право пожартувати й на адресу студентів.

1.4. Структура педагогічних здібностей і педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти

Рівень здібностей поряд зі спрямованістю особистості і структурою її компетентності є суб'єктивним найважливішим фактором досягнення вершин у професійно-педагогічній і науковій діяльності.

Здібності визначаються як індивідуальні властивості особистості, що є умовою успішного виконання однієї або декількох видів діяльності. Поняття здібностей не зводиться тільки до тих знань, умінь і навичок, які вже вироблені

в даної людини, а характеризують глибину, швидкість, міцність оволодіння тією або іншою діяльністю [36].

Формування здібностей походить від простого до складного, відбувається у вигляді руху по спіралі: реалізуючи можливості, які представляють здібності даного рівня, відкривають нові можливості для розвитку здібностей більш високого рівня. Оскільки здібності впливають на якісні показники формування вмінь, навичок, вони прямо пов'язані з оволодінням майстерністю при виконанні тієї або іншої діяльності.

Потрібно відзначити, що педагогічні здібності відносяться до складних особистісних, спеціальних здібностей; вони формуються в педагогічній діяльності, так само як і наукові – у дослідницькій.

Педагогічні здібності зазвичай включають у структуру розглянутих нижче організаційних і гностичних здібностей, хоча ці здібності можуть існувати окремо друг від друга: є вчені, які позбавлені здібності передавати свої знання іншим, навіть пояснити те, що їм самим добре зрозуміло; педагогічні здібності, що вимагаються для професора, що читає курс студентам і для того ж ученого – керівника лабораторії різні.

До супутніх властивостей особистості педагога відносяться: організованість, працездатність, допитливість, самовладання, активність, наполегливість, зосередженість і розподіл уваги. До наукових найчастіше відносять конструктивно-проективні й організаторські здібності. Організаторські здібності могли не входити в структуру здібностей, необхідних для вченого одинака, типового для XVIII-XIX ст. Однак сучасна наука неможлива без колективу, учений повинен бути організатором, інакше не зможе повністю реалізуватися. Також викладачу-предметнику потрібні також спеціальні здібності, що впливають із уроджених анатомо-фізіологічних особливостей-задатків, як музичні й художньо-образотворчі для музикантів і мистецтвознавців, філологічні – для людей, пов'язаних з літературною творчістю, математичні для математиків, фізиків.

Розглянемо основні компоненти професійних здібностей вузівського

викладача.

Педагогічна професія відноситься до професій типу «людина-людина». Цей тип професій обумовлюється наступними якостями людини: стійко гарним самопочуттям у ході роботи з людьми, потребою в спілкуванні, здатністю подумки ставити себе на місце іншої людини, здатністю швидко розуміти наміри, помисли, настрої інших людей, здатністю швидко розбиратися у взаєминах людей, здатністю добре пам'ятати, тримати в розумі знання про особисті якості багатьох різних людей і т.д.

Структура професійно необхідних властивостей педагога може бути представлена наступними блоками характеристик:

- об'єктивні характеристики: професійні знання, професійні вміння, психологічні й педагогічні знання;
- суб'єктивні характеристики: психологічні позиції, установки, особистісні особливості [7].

До важливих професійних якостей відносяться: педагогічна ерудиція, педагогічне цілеполагання, педагогічне (практичне й діагностичне) мислення, педагогічна інтуїція, педагогічна імпровізація, педагогічна спостережливість, педагогічний оптимізм, педагогічна спритність, педагогічне передбачення й педагогічна рефлексія [3].

У розроблювальній моделі особистості викладача в контексті тієї ж схеми: діяльність – спілкування – особистість виділяються п'ять професійно значимих якостей, що виявляють дві групи педагогічних здібностей. У найбільш узагальненому виді педагогічні здібності були представлені Н. Кузьміною, яка і дала їм відповідні загальні визначення:

1. Дидактичні здібності – здібності викладача передавати студентам навчальний матеріал, робити його доступним для них, підносити їм проблему ясно й зрозуміло, викликати інтерес до предмета, збуджувати в аудиторії активну самостійну думку. Професійна майстерність, як ми її розуміємо сьогодні, включає здатність не просто дохідливо підносити знання, популярно й зрозуміло видавати матеріал, але й здатність організувати самостійну роботу

студентів, самостійне одержання знань, розумно й тонко диригувати пізнавальною активністю студентів, направляти її в потрібну сторону

2. Академічні здібності – здібності до відповідної галузі наук (математиці, фізиці, біології, літературі і т.д.). Здібний педагог знає предмет не тільки в обсязі навчального курсу, а значно ширше й глибше, постійно стежить за відкриттями у своїй науці, абсолютно вільно володіє матеріалом, проявляє до нього великий інтерес, веде хоча б дуже скромну дослідницьку роботу.

3. Перцептивні здібності – здібності проникати у внутрішній світ студента як особистості, психологічна спостережливість, пов'язана з тонким розумінням особистості студента і його часових психологічних станів. Здатний викладач по незначних ознаках, невеликим зовнішнім проявам уловлює найменші зміни внутрішнього стану студента.

4. Мовні здібності – здатність чітко і ясно виражати думки й почуття за допомогою мови, а також міміки й пантоміміки; це одна з найважливіших здібностей професії викладача, тому що передача інформації від викладача до студента, носить в основному невербальний характер. Виклад матеріалу повинен будуватися так, щоб максимально активізувати думку й увагу аудиторії. Відповідно, викладачеві необхідно уникати довгих фраз, складних словесних конструкцій, важких термінів і формулювань. Щоб пожвавити розмову дуже добре підійде жарт, легка доброзичлива іронія. Мова викладача - це жива, емоційна, образна мова, у якій відсутні граматичні, стилістичні, фонетичні помилки

5. Організаторські здібності – це, по-перше, здібності організувати аудиторію, згуртувати її, надихати на розв'язання важливих завдань і, по-друге, здібності правильно організувати свою власну роботу. Організація власної роботи припускає вміння правильно планувати й самому контролювати її. У досвідчених викладачів виробляється своєрідне почуття часу – вміння правильно розподіляти роботу в часі, укладатися в намічений термін.

6. Авторитарні здібності – здібність безпосереднього емоційно-вольового впливу на студентів і вміння на цій основі домагатися в них авторитету (хоча,

звичайно, авторитет створюється не тільки на цій основі, а, наприклад, і на основі прекрасного знання предмета, чуйності і такту педагога і т.д.). Авторитарні здібності залежать від цілого комплексу особистісних якостей викладача, зокрема його волевих якостей (рішучості, витримки, наполегливості, вимогливості і т.д.), а також від почуття власної відповідальності за навчання й виховання школярів.

7. Комунікативні здібності – здібності до спілкування зі студентами, уміння знайти правильний підхід до студентів, установити з ними контакт. Значний внесок у вивчення психології педагогічного такту зробив І. Страхов. Він відзначає, що основне при цьому, уміння знаходити найбільш ефективні способи впливу на підопічного. Одним з проявів педагогічного такту є почуття міри відносно застосування будь-якого педагогічного впливу (заохочення, покарання).

8. Педагогічна уява (або прогностичні здібності) – це здібність, що виражається в передбаченні наслідків своїх дій, у виховному проектуванні особистості студентів, пов'язаному з уявленням про те, що з учня вийде в майбутньому, в умінні прогнозувати розвиток тих або інших якостей вихованця. Ця здатність тісно пов'язана з оптимізмом, вірою у студента, у його здібності й розум.

9. Здатність до розподілу уваги одночасно між декількома видами діяльності має особливе значення для роботи викладача. Здатний, досвідчений викладач уважно стежить за змістом і формою викладу матеріалу, за розгортанням своєї думки (або думки студента), у той же час тримає в полі уваги всіх студентів, чуйно реагує на ознаки стомлення, неухважність, нерозуміння, помічає всі випадки порушення дисципліни і, нарешті, стежить за власною поведінкою (позою, мімікою й пантомімікою, ходою) [36].

У цей час концепція педагогічних здібностей Н. Кузьміної і її школи, доводить, що педагогічна система включає п'ять структурних елементів (цілі, навчальна інформація, засоби комунікації, учні й педагоги) і п'ять функціональних елементів: дослідницький, проектувальний, конструктивний,

комунікативний, організаторський. Ці ж елементи є функціональними елементами індивідуальної педагогічної діяльності (гностичний, дослідницький, проектувальний, конструктивний, комунікативний, організаторський), що дозволяє говорити про п'ять великих груп загальних однойменних здібностей, що лежать у їх основі.

Виділяють два рівні педагогічних здібностей: перцептивно-рефлексивні й проєктивні здібності. Перший рівень педагогічних здібностей – перцептивно-рефлексивні здібності – включає «три види чутливості»: почуття об'єкта, пов'язане з емпатією і оцінкою збігу потреб студентів і освітніх вимог; почуття міри, або такту, і почуття причетності. Ці прояви чутливості є основою педагогічної інтуїції [4].

Другий рівень педагогічних здібностей – проєктивні здібності, що співвідносяться із чутливістю до створення нових, продуктивних способів навчання. Цей рівень включає гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні й організаторські здібності. Відсутність кожної із зазначених здібностей є конкретна форма нездатності. Гностичні здібності проявляються у швидкому й творчому оволодінні методами навчання студентів, у винахідливості способів навчання [4]. Гностичні здібності забезпечують нагромадження інформації вчителя про своїх учнів, про самого себе. Проектувальні здібності проявляються в здатності представити кінцевий результат педагогічного навчання у завданнях-задачах, розташованих у часі на весь період навчання, що готує студентів до самостійного розв'язання. Конструктивні здібності проявляються в створенні творчої робочої атмосфери спільного співробітництва, діяльності, у чутливості до побудови уроку, найбільшою мірою відповідного заданій меті розвитку й саморозвитку студентів. Комунікативні здібності проявляються у встановленні контакту, педагогічно доцільних відносин. Ці здібності забезпечуються чотирма факторами: здатністю до ідентифікації, чутливістю до індивідуальних особливостей дітей, добре розвиненою інтуїцією, сугестивними властивостями. Додамо ще фактор мовної культури (змістовність, впливовість).

Організаторські здібності проявляються у вибірній чутливості до способів організації студентів у групі, в освоєнні навчального матеріалу, самоорганізації студентів, у самоорганізації власної діяльності педагога [12].

В якості основи диференціації педагогічних здібностей виступає успішність. Виділяються два її види: індивідуальна (досягнення людини стосовно самого себе в часі) і соціальна (досягнення однієї людини стосовно досягнень інших людей). Перший вид – це індивідуальна (ресурсна) успішність, другий – конкурентноздатність [4].

Під власне здатностями (термінальними здібностями) розуміються саме ті індивідуально-психологічні особливості людини, які не тільки забезпечують її успішність у якій-небудь діяльності, але й підвищують її конкурентноздатність, тобто успішність у ситуації суперництва (змагання) з іншими на якому-небудь поприщі [4]. У підвищенні конкурентноздатності людини, по класифікації Р. Богданова [12], вирішальна роль належить такому психічному процесу, як уява, – саме здатність придумати й реалізувати щось нове дає перевагу одній людині перед іншими. Тому розвиненість уяви (креативність) можна вважати ключовим компонентом перцептивних здібностей [39].

Способи (психологічні ресурси), за допомогою яких людина досягає успіху в реалізації себе (особистісному рості) без конкуренції з іншими, називають інструментальними здібностями, які діляться на дві групи: загальні (перцептивні) і спеціальні. Останні включають емоційні, вольові, мнемічні, аттенційні, імажинативні (уявлення) здібності. Термінальна здібність (що підвищує конкурентноздатність) до педагогічної діяльності припускає перевагу у своїй структурі опірності до розвитку синдрому емоційного згоряння (виснаження емоційних ресурсів) [12].

Кожна здібність, як термінальна, так й інструментальна, припускає існування потенційної (фізіологічної диспозиції) і морфологічної основи (здатку). Тому диференціальна діагностика термінальних й інструментальних (загальних і спеціальних) здібностей, що сприяють до успішності оволодіння діяльністю й удосконалюванню в ній повинна здійснюватися на трьох рівнях.

При психодіагностиці педагогів необхідно враховувати їхню спеціалізацію, тому що від неї залежить переважне значення термінальних або інструментальних здібностей. Для вихователів і вчителів початкових класів вирішальне значення мають інструментальні здібності, оскільки вони забезпечують емоційну ідентифікацію вчителя з дитиною, особистісний ріст учителя (його конкуренцію із самим собою) і виражаються в стилі педагогічної діяльності, орієнтованому на розвиток дитини. Для успішної діяльності викладачів-предметників визначальне значення мають термінальні здібності, тому що саме вони забезпечують їх конкурентноздатність щодо інших викладачів, оскільки для досягнення більш високих результатів у навчанні в порівнянні зі своїми колегами вони, опираючись на свою уяву, винаходять нові, ефективні форми, засоби, методи навчання, що знаходять своє вираження в стилі педагогічної діяльності, орієнтованому на результативність [5].

Виділяють три плани відповідності психологічних характеристик людини діяльності педагога. Перший план відповідності – схильність або придатність у широкому неспецифічному змісті. Придатність обумовлюється біологічними, анатоμο-фізіологічними й психічними особливостями людини. Придатність до педагогічної діяльності (або схильність до неї) має на увазі відсутність протипоказань до діяльності типу «людина-людина» (наприклад, приглухуватість, недорікуватість і ін.). Придатність до педагогічної діяльності припускає норму інтелектуального розвитку людини, емпатійність, позитивний емоційний тон (стенічність емоцій), а також нормальний рівень розвитку комунікативно-пізнавальної активності [34].

Другий план відповідності педагога своїй професії – його особистісна готовність до педагогічної діяльності. Готовність припускає відрефлексовану спрямованість на професію типу «людина-людина», світоглядну зрілість людини, широку й системну професійно-предметну компетентність.

Увімкненість у взаємодію з іншими людьми, у педагогічне спілкування виявляє третій план відповідності людини діяльності педагога. Увімкненість припускає легкість, адекватність установлення контакту зі співрозмовником,

уміння стежити за реакцією співрозмовника, самому адекватно реагувати на неї, одержувати задоволення від спілкування. Уміння сприймати й інтерпретувати реакцію студентів в аудиторії, аналізуючи зорові й слухові сигнали, що поступають по каналу зворотного зв'язку, розглядається як ознака «гарного комунікатора» [34].

Природно, що тільки повний збіг цих трьох планів відповідності індивідуально-особистісних якостей людини педагогічної діяльності (тобто сполучення придатності, готовності й увімкненості) забезпечує найбільшу її ефективність.

Одною з основних професійно значимих якостей особистості педагога є його «особистісна спрямованість». Особистісна спрямованість є одним з найважливіших суб'єктивних факторів досягнення вершини в професійно-педагогічній діяльності. Вибір головних стратегій діяльності обумовлює три типи спрямованості: істинно педагогічну; формально педагогічну; хибно педагогічну [39].

Тільки перший тип спрямованості сприяє досягненню високих результатів у педагогічній діяльності. «Істинно педагогічна спрямованість полягає в стійкій мотивації на формування особистості студента засобами преподаваного предмета, на реструктурування предмета розраховуючи на формування вихідної потреби учня в знанні, носієм якого є викладач».

Основним мотивом істинно педагогічної спрямованості є інтерес до змісту педагогічної діяльності. У педагогічну спрямованість як вищий її рівень включається покликання, що співвідноситься у своєму розвитку з потребою в обраній діяльності. На цьому вищому щаблі розвитку – покликання – «педагог не мислить себе без вищої школи, без життя й діяльності своїх студентів» [13].

Результати вітчизняних і закордонних емпіричних спостережень підтверджують існування розходжень у стратегіях і тактиках викладачів, орієнтованих на «розвиток» і на «результативність» студентів. Вчителі, орієнтовані на «розвиток», порівняно частіше звертають увагу на мінливі фактори навчальних досягнень (для них має першорядне значення старанність

або сумлінність студентів); учителі, орієнтовані на «результативність», більше уваги звертають на стійкі фактори досягнення в навчанні (для них значимими є здібності або задатки студентів). Відповідно до цього вчителі, орієнтовані на «результативність», вважають за можливе робити тривалі прогнози шкільної успішності і майбутньої професійної кар'єри студентів. Відповідно до даних різниць в «Я-концепції» майбутніх вчителів перші стурбовані встановленням і підтримкою гарних відносин у навчальній групі, з викладацьким складом навчального педагогічного закладу; другі – плануванням своєї професійної кар'єри.

Педагоги, орієнтовані на «розвиток» і на «результативність», по-різному підкріплюють успіх студента. Вчителі, орієнтовані на «результативність», озиваються з похвалою про підопічних, показники яких перевершують середні, навіть тоді, коли їх успішність знижується. Педагоги, орієнтовані на «розвиток», у цьому випадку засуджують таких студентів. Разом з тим лише останні реагують похвалою на ледь помітні успіхи своїх підопічних. Крім того, вони здійснюють позитивне підкріплення й надають допомогу студентам у процесі навчальної діяльності. На противагу цьому вчителі, орієнтовані на «результативність», хвалять або засуджують у тому випадку, коли навчальний результат (правильний або неправильний) уже отриманий.

Дидактика покликана допомогти педагогові знайти відповіді на чотири питання: кого вчити, для чого вчити, чому вчити, як вчити? Питання, безсумнівно, складні, на які не можна дати однозначних відповідей. Особливо важке запитання «Як вчити?», тому що не можна дати готовий рецепт, знайти узагальнений алгоритм через гнучкість і рухливість навчального процесу в цілому, окремих його елементів, неповторності й індивідуальності двох найважливіших складових навчання – педагога і студента.

Але, разом з тим, дидактика пропонує розуміння суті й закономірності навчання, принципи й підходи, систему методів і засобів реалізації поставленого завдання. Замічено, що практики не завжди усвідомлюють необхідність дидактики для своєї викладацької діяльності. Це відзначалося ще в

XIX столітті. «Мистецтво виховання, – писав К.Д. Ушинський, – має ту особливість, що майже всім воно здається справою легкою і знайомою... але досить декотрі прийшли до переконання, що крім терпіння, уродженої здібності й навички, необхідні ще й спеціальні знання» [37].

Такими для викладача вищої школи є дидактичні знання. Вони допомагають викладачеві аналізувати залежності, що обумовлюють хід і результати процесу навчання, установлювати на цій основі закономірності, що діють у сфері навчання, вибирати методи, організаційні форми й засоби навчання, найбільш ефективні для здійснення якісної підготовки фахівців.

Знання по дидактиці і їх творче застосування багато в чому направляють формування педагогічної майстерності викладача вищої школи. Історично склалося так, що відносно ролі дидактики в діяльності викладача середньої й вищої школи є різні думки. Одні вважають, що дидактика повинна озброїти викладача конкретними рекомендаціями з конструювання навчального процесу. Інші, що дидактика сковує творчу самостійність викладача, оскільки все залежить від ступеня глибини його знань по дисципліні, що він викладає, від його педагогічного досвіду. Безсумнівно, викладач вищої школи розв'язує безліч ситуацій, пов'язаних з підготовкою майбутніх фахівців. Однак у чому сутність педагогічної творчості? Як сполучати в педагогічній діяльності вимоги навчальних програм і творчий підхід? Що необхідно, щоб праця викладача стала творчою у повному змісті цього слова?

Щоб обґрунтовано відповісти на всі ці питання, необхідно спочатку чітко відповісти на питання, пов'язані із творчістю й майстерністю. Як відомо, здатність до творчості припускає сукупність загальних і спеціальних здібностей, мотивів, знань і вмінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю й унікальністю.

Творчість є результатом індивідуальної праці. Припустимо, що всі викладачі мають досить високі здібності й мотиви до педагогічної діяльності, але чи всі вони зможуть створити продукт – нову, оригінальну, унікальну методику навчання студентів без спеціальних знань сутності, структури,

принципів, методів навчання у вищій школі? Припустимо, і це можливо. У процесі довгих педагогічних пошуків викладач накопичує цікаві факти педагогічної роботи. Але й тут корисно згадати К. Ушинського: «Що таке педагогічна досвідченість? Це більша або менша кількість фактів виховання, пережитих педагогом? Але, звичайно, якщо ці факти залишаються тільки фактами, то вони не дають досвідченості». Із цим висловленням перегукуються й слова І. Павлова, що вказував, що, вивчаючи, експериментуючи, не можна залишатися біля поверхні фактів, потрібно намагатися проникнути в таємницю їхнього виникнення, наполегливо шукати закони, що ними керують [37].

Можна заперечити, що важливим орієнтиром у педагогічній діяльності є наявний досвід викладачів вищої школи. Але вивчення, освоєння й використання педагогічного досвіду інших викладачів – необхідна, але не достатня умова педагогічної творчості викладача вищої школи. Крім того, просте копіювання навіть самого унікального досвіду без знання об'єктивних закономірностей педагогічного процесу може дати й негативні результати.

Найнадійнішим шляхом удосконалювання педагогічної майстерності викладача вищої школи є дидактичне осмислення свого викладацького досвіду й звернення до дидактики як галузі знань, що є основним орієнтиром у питаннях навчання у вищій школі. Необхідно ще раз підкреслити, що в дидактиці розглядаються найбільш загальні питання. Справа викладача вищої школи - глибоко осмислювати їх і творчо використовувати в конструюванні своєї викладацької діяльності.

Стиль спілкування втілює соціально-етичні установки суспільства, вузу, він відображає особистісний і педагогічний рівень педагога, його емоційно-психологічні особливості. Оптимальний стиль спілкування – це спілкування, що ґрунтується на захопленості викладача і студентів спільною творчою діяльністю, що відображає саму специфіку формування особистості фахівця у вузі і втілену в собі взаємодію соціально-етичних установок педагога й навичок професійно-педагогічного спілкування.

Студентський потік або група є тим середовищем, що формує викладача.

Поза цим середовищем не відбудеться становлення особистості педагога. З метою формування власного стилю, навичок і вмінь оптимального педагогічного спілкування в процесі підготовки може бути використаний комунікативний тренінг, що вирішує два тісно зв'язані між собою завдання:

- вивчення, осмислення й освоєння природи, структури й закономірностей педагогічного спілкування;

- оволодіння процедурою й «технологією» педагогічної комунікації, розвиток комунікативних здібностей, формування вмінь і навичок професійно-педагогічного спілкування.

У педагогіці вищої школи розроблена система тренінгу педагогічного спілкування, що включає в себе вправи, спрямовані на:

- а) практичне оволодіння процедурою й «технологією» педагогічної комунікації на основі відпрацювання найважливіших її елементів;

- б) цілісна дія - спілкування в заданій педагогічній ситуації на основі всієї структури діяльності педагога [36].

Перший цикл складається із вправ на формування вмінь послідовно діяти у вузівській аудиторії, знімати м'язову напругу під час педагогічної роботи, на розвиток навичок пильної уваги, спостережливості й зосередження. До них відноситься спеціальна група вправ по техніці й культурі мови з використанням магнітофонного запису, завдання, що забезпечують розвиток міміки й пантоміміки, що успішно протікають при застосуванні аудіовізуальної техніки.

Другий цикл – педагогічний тренінг, що включає в себе навчання спілкуванню в типових ситуаціях згідно з конкретними умовами педагогічної діяльності в даному колективі, розвиток педагогічної уяви, інтуїції, навичок імпровізації, постановки й розв'язання комунікативних завдань. У нього входять різноманітні завдання на дію в типових ситуаціях (залік, іспит, семінар), включаючи спеціально інсценовані педагогічні завдання [36].

Соціальні й політичні процеси в нашому суспільстві розбудили прагнення до самовираження, обумовили ранню соціалізацію особистості. Це не могло не відбитися на вузівському житті. Органи студентського самоврядування

контролюють побутові умови, навчальну діяльність, суспільне й соціальне життя студентства. Підвищився правовий рівень культури студентів, прекрасно обізнаних про свої права, норму семестрового й тижневого навчального навантаження, самостійної роботи, контролю. Все це повинне враховуватися викладачем при розробці комунікативного аспекту педагогічної діяльності, у якому явно проглядається тенденція до демократизації вузівського спілкування. У цій ситуації педагог повинен уникати двох крайностей – менторства й панібратства.

Варто не тільки розвивати власну комунікативну майстерність, але й прищеплювати студентам культуру спілкування. Педагогові потрібні як знання їхньої психології, так і постійне урахування соціологічних даних, що стосуються особливостей соціалізації й ціннісних орієнтацій сучасної молоді. Молодим педагогам недаремно знати, що в так званих «неформалів» 80-х рр., з яких вийшли багато суспільно-політичних лідерів 90-х рр., у ряді особистісних переваг спілкування з дорослими перебувало на 24-у місці, спілкування з батьками – на 19-у. Соціологи також відзначають зростаючі темпи зміни поколінь [13]. Сьогодні зміна поколінь (соціалізація, ціннісні орієнтації) відбувається кожні п'ять років. І в цьому плані студенти-першокурсники й випускники представляють різні покоління, їхні погляди кардинально відрізняються друг від друга, що обумовлено динамікою соціальних і економічних перетворень у нашій країні й темпами розвитку світового співтовариства в цілому.

Таким чином, ми зробили спробу з'ясувати, які якості й компоненти містить у собі комплекс професійних здібностей викладача ЗВО. Для цього ми дали визначення здібностей, як індивідуально-обумовленого комплексу якостей особистості, на розвиток якого впливають природжені (задатки) і соціальні (спрямованості, схильності) фактори. Здібності формуються поступово, розвиваються в діяльності, носять загальний і спеціальний характер.

Структурними компонентами педагогічної майстерності викладача є: професійні цінності та ставлення (гуманістична спрямованість, емоційна

стабільність, оптимістичне прогнозування, психолого-педагогічна неповторність викладача); педагогічні здібності (комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості); професійно необхідні знання (знання змісту дисциплін, знання з педагогіки, психології та методики викладання дисциплін); професійно необхідні уміння та навички (організаційні, комунікативні, методичні, акторські, творчі; економічна поведінка); педагогічна техніка (дидактичні уміння, волюва саморегуляція, невербальна комунікація, техніка мовлення); педагогічна культура (володіння педагогічним тактом, педагогічними технологіями, методами, розвинене педагогічне мислення).

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА-ПОЧАТКІВЦЯ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Особливості розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця закладу вищої освіти

Характеризуючи специфіку викладання у ЗВО, слід зазначити, що процес навчання здійснюється в руслі культурологічного, лінгвістичного, системного, комунікативного і ситуативно-тематичного та інших підходів. Це висуває ряд важливих вимог до педагога, а саме – бути джерелом достовірних і коректних знань з предмету, носієм культури, організатором продуктивної ситуативно-тематичної комунікації, що призводить до розвитку і виховання особистості студентів в цілому і дозволяє виробити особистісні сенси суб'єктів навчально-виховного процесу у ЗВО і оцінити всю організовану діяльність.

Найбільш важливою для професійної компетенції викладача вчені вважають комунікативну компетенцію.

У змісті комунікативної компетенції американські лінгвісти виділяють граматичну, соціолінгвістичну, стратегічну і мовну компетенції. Н. Гез до змісту терміну «комунікативна компетенція» включає вербально-когнітивну, лінгвістичну, вербально-комунікативну компетенції.

Другою важливою складовою педагогічної компетентності викладача є дидактичний компонент, в якому знаходять прояву первинні значення компетентності «обізнаність, володіння знаннями, досвідом», і який є системою придбаних знань з урахуванням їх широти, глибини, об'єму, стилю мислення, норми педагогічної етики, соціальних функцій педагога.

Викладач повинен мати фундаментальні професійні знання, а саме теоретико-методологічні у галузі гуманітарних, світоглядних, власне професійних наук, оптимальний обсяг ідей, цінностей, уявлень, універсальні

способи пізнання і практичної діяльності. Крім того, з одного боку, викладач повинен мати уміння навчати студентів своєму предмету, виховувати їх на його основі, а з іншого – потребу й уміння самоосвітньої діяльності.

Таким чином, в основу дидактичної компетенції викладача входить набутий синтез знань (психолого-педагогічних, соціальних, загальноосвітніх); умінь (професійно-педагогічних, спеціальних, самоосвітніх); навичок творчої педагогічної діяльності, що трансформується з потенційного в реальне, має діяльнісний характер і функціонує у вигляді способів діяльності, необхідних викладачу для проектування власної технології навчання студентів, конструювання логіки навчального і виховного процесу, розв'язання труднощів і проблем, нестандартного мислення, що в цілому сприяє підвищенню його самоосвіти й професіоналізму.

Ми вважаємо, що в основі ціннісно-мотиваційного компонента педагогічної компетентності викладачів є загальнолюдські та педагогічні цінності.

Загальнолюдські цінності – це світоглядні ідеали, моральні норми, які відображають духовний досвід усього людства. Вони становлять основу моральності особистості, являють собою єдність національних і загальнолюдських цінностей: доброту, увагу, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повагу, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повагу і любов до своїх батьків.

Педагогічні цінності – сукупність ідей, принципів, правил, норм, що регламентують педагогічну діяльність і педагогічне спілкування. Вони дозволяють викладачеві задовольнити власні матеріальні, духовні та суспільні потреби, слугують орієнтиром його соціальної та професійної активності, спрямованої на досягнення гуманістичної мети освітньої діяльності [3].

Таким чином, всі перераховані компоненти і види компетенцій інтегруються в одне найбільш синтезоване утворення – педагогічну компетенцію, що є інтеграційною властивістю особистості фахівця, виявляється в соціолінгвістичній, дидактичній, комунікативній, ціннісній орієнтації

викладача, його здатності до рефлексії у професійно-педагогічній діяльності. З цих позицій педагогічну компетенцію слід розглядати як загальний критерій педагогічної компетентності викладача.

Найважливішою умовою вдосконалювання навчального процесу є підвищення педагогічної майстерності викладача, що був і залишається стрижневою ланкою будь-якої педагогічної системи. У проблемі формування майстерності викладача необхідно звернути на два моменти. З одного боку, особливість педагогічної діяльності, зв'язаної зі специфікою її об'єкта, яким є людина (вона ж і суб'єкт діяльності), постійна мінливість педагогічних ситуацій – все це не дозволяє педагогові опиратися на якусь одну, раз і назавжди засвоєну систему дій. З іншого боку, при розробці методологічних основ оптимізації навчального процесу виникає проблема співвідношення творчості педагога й певного алгоритму дій, які викладачу необхідно постійно здійснювати. При всьому різноманітті педагогічних систем і працюючих у них педагогів є загальні закономірності їхнього функціонування. Виявлення цих закономірностей, формулювання їх у вигляді приписань алгоритмічного типу для певного класу педагогічних завдань, виявлення закономірностей в галузі навчання оперуванню із цими приписаннями – завдання педагогіки.

Як справедливо стверджують науковці, існує діалектичний зв'язок між нормативом і творчістю в педагогічній праці, які аж ніяк не виключають один одного, а взаємно припускають, взаємно збагачують і, власне кажучи, не можуть обходитися друг без друга [39].

Проблема педагогічної майстерності займає видне місце в дослідженнях учених. У педагогіці можна зустріти чимало робіт, присвячених ефективності діяльності викладача. Однак їхній аналіз не дозволяє говорити про справді наукову розробленість проблеми. Великий внесок у розробку проблеми педагогічної діяльності й майстерності викладачів внесли дослідження, виконані під керівництвом Н. Кузьміної, які дозволили виділити ряд закономірностей педагогічної діяльності, визначити критерії ефективності діяльності викладача, уточнити й апробувати теоретичну модель педагогічної

діяльності. У якості такої моделі виступає психологічна структура діяльності викладача, що представляє собою взаємозв'язок, систему й послідовність його дій, спрямованих на досягнення поставлених цілей через вирішення педагогічних завдань [1]. У даній структурі знаходять висвітлення всі вміння, необхідні для вирішення педагогічних завдань, що виникають у процесі реалізації цілей педагогічної системи, які відповідають чотирьом функціональним компонентам даної структури: гностичному, конструктивному, комунікативному й організаторському.

Гностична діяльність викладача насамперед пов'язана з його вмінням використовувати у своїй роботі знання методики навчання. Гарне розуміння основних методологічних принципів і прийомів є тією основою, без якої немислиме навчання даному предмету. До таких принципів можна віднести наступні:

- принцип мовної спрямованості, відповідно до якого всі знання, дії викладача і студентів спрямовані на розвиток мови студентів;
- облік специфіки різних видів мовної діяльності;
- необхідність комплексного навчання, що вимагає роботи над різними видами мовної діяльності;
- необхідність паралельного й взаємозалежного навчання різним видам мовної діяльності;
- свідомість формування вмінь і навичок;
- принцип наочності навчання;
- принцип активності навчання і ряд інших [12].

До числа важливих гностичних умінь викладача належить його вміння аналізувати проведене заняття. Педагогічний аналіз, будучи формою прояву й удосконалювання педагогічного мислення, містить у собі три основні функції:

- позитивно-теоретична – співвіднесення дій педагога з вимогами педагогічної теорії, з'ясування умов, що забезпечують найбільш успішне протікання педагогічного процесу;
- критичне усвідомлення причин труднощів і невдач, недоліків, які

перешкодили досягти позитивного результату;

- практично-діюча функція полягає в побудові й удосконалюванні позитивних зразків, а також у перебудові прийомів і дій відповідно до конкретних умов [9].

Підвищення педагогічної майстерності викладача-початківця нерозривно пов'язане з удосконалюванням у його педагогічній діяльності. Відповідно до педагогічної закономірності циклічності, основними циклами розвитку педагога в процесі самостійної діяльності є: освоєння професії, її вдосконалювання, затвердження й перевірка системи роботи, подальше вдосконалювання, узагальнення досвіду, передача досвіду, підведення підсумків. Як неважко помітити, удосконалювання в діяльності займає найважливіше місце в даних циклах. У першу чергу воно пов'язане з пошуком нового, із творчістю викладача. Зв'язок між творчою активністю педагога і його майстерністю підтверджується експериментально.

Проектувальні вміння педагога пов'язані з перспективним плануванням. Відомо, що такою роботою займаються далеко не всі педагоги, проте володіння проектувальними вміннями необхідні всім викладачам. Невміння співвідносити завдання конкретних занять із кінцевими цілями програми, недостатньо чітке уявлення кінцевих результатів навчання веде до того, що викладач замикається на розв'язанні чисто локальних завдань. Виходячи з основної практичної мети навчання, викладач повинен уміти визначити на весь строк навчання комплекс навичок і вмінь, котрий необхідно виробити в студентів у кожному з видів діяльності.

Складання календарних планів вимагає вміння робити психолого-педагогічний аналіз теми заняття. При розробці планів викладач повинен співвідносити план вивчення матеріалів на найближчому занятті з усім календарним планом, не упускаючи з виду кінцевих цілей навчання. Важливим проектувальним умінням при цьому виступає вміння передбачати труднощі в засвоєнні студентами матеріалу, що залежить головним чином від знання індивідуальних і вікових особливостей контингенту студентів.

На відміну від проектувальних, конструктивні вміння пов'язані із плануванням роботи на майбутньому занятті. Ці вміння знаходять висвітлення насамперед у поурочних планах викладача. Важливість постійної й ретельної підготовки до кожного заняття для викладача-початківця диктується практичним характером занять, які відрізняються підвищеним різноманіттям педагогічних ситуацій, а також різним рівнем підготовки й індивідуальних особливостей студентів різних груп. Остання обставина жадає від педагога постійного переосмислювання й коректування планів майбутніх занять; на відміну від викладачів, що читають лекційні курси, він не може орієнтуватися на так названого «середнього» студента – все це не дозволяє йому користуватися незмінним шаблоном протягом скільки-небудь тривалого періоду часу.

Виходячи з особливої ролі цілеполагання, головним конструктивним умінням виступає вміння викладача точно ставити й чітко формулювати цілі майбутнього заняття. Визначення мети заняття є елементом, що організує всі інші моменти найближчого уроку. Від нього залежить добір і планування матеріалу, структура й композиційна побудова заняття, діяльність студентів і самого викладача.

До комунікативних якостей педагога зазвичай відносять постановку голосу, міміку й пантоміміку, керування емоціями, настроєм і т.д. До бажаних якостей зараховують артистичність, почуття гумору, товариськість. Сюди ж, безсумнівно, варто віднести й доброзичливість стосовно студентів. Добре відомо, що кінцевий рівень оволодіння мовою багато в чому залежить від уміння викладача створювати емоційно-невимушену атмосферу заняття.

Виділемо наступні стилі педагогічного спілкування:

1. Спілкування на основі високих професійних установок педагога, його ставлення до педагогічної діяльності в цілому. Про таких говорять: «За ним діти (студенти) буквально по п'ятах ходять!» Причому у вищій школі інтерес у спілкуванні стимулюється ще й загальними професійними інтересами, особливо на профілюючих кафедрах.

2. Спілкування на основі дружньої прихильності. Воно припускає захопленість спільною справою. Педагог виконує роль наставника, старшого товариша, учасника спільної навчальної діяльності.

3. Спілкування-дистанція належить до найпоширеніших типів педагогічного спілкування. У цьому випадку у взаєминах постійно простежується дистанція у всіх сферах: у навчанні – з посиленням на авторитет і професіоналізм; у вихованні – з посиленням на життєвий досвід і вік.

4. Спілкування-залякування – негативна форма спілкування, антигуманна, що розкриває педагогічну неспроможність викладача, що удається до нього.

5. Спілкування-загравання, характерне для молодих викладачів, що прагнуть до популярності. Таке спілкування забезпечує лише помилковий, дешевий авторитет [24].

Підтримування сприятливої емоційної атмосфери тісно пов'язане із чутливістю педагога до об'єкта впливу, з його вмінням реагувати на стан групи в цілому й кожного студента окремо. З огляду на практичний характер занять, велике значення для викладача здобувають його організаторські вміння. Організаторська діяльність складається насамперед в умінні ефективно організувати студентів на занятті, залучати їх усіх у роботу із засвоєння матеріалу. До числа необхідних організаторських умінь викладача належить вміння прищеплювати студентам навички самостійної роботи, уміння застосовувати наочність, а також уміння, пов'язані з організацією самого навчального матеріалу.

Дослідженнями доведено, що в екстремальних умовах у людини виникає емоційна напруга, що нерідко проявляється як почуття яскраво вираженої тривожності, тобто очікування можливої неприємності. Так, чекаючи іспиту в частини студентів виникає стан занепокоєння, тривоги із приводу можливих його результатів.

За даними опитувань, на першому курсі близько 75% студентів напередодні першої екзаменаційної сесії заявляли, що вони бояться «провалу». Навіть на 3 курсі виявлено 17% студентів, які не впевнені в тому, що успішно

здадуть іспити. Деякі студенти зазнають почуття страху, що переходить у паніку. Були випадки, коли першокурсники, що «зламалися» на першому іспиті, подавали заяву із проханням відрахувати їх з вузу; вони побоювалися, що не зможуть здати й інші іспити [17].

Серед студентів, що проявляють загальне занепокоєння у зв'язку з майбутніми іспитами, виявлені й такі, про яких викладачі озивалися як про сумлінних студентів, що добре засвоїли навчальний матеріал. Однак стан тривоги в зазначених студентів негативно позначався на результатах іспитів; оцінка не відповідала рівню реальних знань студента, була більш низкою. У відповіді проявлялися скутість, почуття непевності в знаннях, «випадання» пам'яті. Це явище можна пояснити цілим рядом причин і обставин, у тому числі значним перевантаженням студентів.

Іспит – важлива форма підсумкової перевірки успішності студентів. Він сприяє регулюванню навчального процесу, спонукає молодих людей до навчання. Разом з тим на іспиті вирішуються й інші педагогічні завдання, пов'язані з формуванням у молодих людей справжньої громадянськості. Ось чому надзвичайно важливого значення набуває проблема педагогічного такту на іспиті – дотримання наставником принципу міри в спілкуванні зі студентами, вміння вибрати правильний підхід до юнаків і дівчат у системі виховних взаємин з ними. Викладач на іспиті, як і в процесі повсякденного спілкування зі студентами, покликаний показувати приклад доброзичливості, гуманізму, справжньої моральності, високої культури поведінки, а разом з тим вимогливості й принциповості.

На жаль, у вузівській практиці до кінця не зжиті факти прояву грубого ставлення окремих викладачів до студентів. Підготовка сучасного фахівця не має нічого загального з діями, що принижують особистість, що ображає студента. Педагогічний такт – один з найважливіших компонентів педагогічної майстерності, регулятор поведінки викладача, вихователя, наставника. На іспиті він проявляється в коректному ставленні педагога до студента, в умінні терпляче й гранично уважно вислухати відповідь, поставити уточнюючі

питання, чемно й точно висловити судження про якість відповіді.

Нерідкі факти, коли студент висловлює свою незгоду з оцінкою, що виставляється викладачем. На цьому ґрунті може виникнути конфлікт. Студент доводить, що він «учив», а викладач намагається переконати останнього, що той не знає певні теми курсу. У вузівській практиці доводиться зіштовхуватися із найнесподіванішим мотивуванням слабких відповідей студентами (хворів, виховую дитину, пропустив тему, тому що брав участь у спортивному змаганні за честь вузу та ін.). Викладач заперечує студентові, допускаючи безтактність – немає діла до всього цього, нічим допомогти не можу і т.д. Точних педагогічних рецептів на всі випадки життя ніхто, зрозуміло, дати не зможе. Однак у вузівській практиці складається позитивний досвід щодо цього.

Одним із прийнятних шляхів, наприклад, є повідомлення студентам точних критеріїв оцінки успішності по даній дисципліні. Під час спілкування викладача і студентів на іспитах вирішуються й інші проблеми: розвиток у майбутніх фахівців глибокого професійного інтересу, спонукання молодих людей до наукової творчості, формування світогляду й інші.

У творчому співробітництві зі студентами малюнок поведінки викладачів буває винятково різноманітний, детермінований їхньою індивідуальністю. Зі сторінок мемуарної літератури перед нами встають великі вчені, що відрізняються пунктуальністю, строгістю стосовно студентів, і, навпаки, – гранично поблажливі, готові прийняти на себе весь тягар відповідальності за невдалий результат експерименту. Однак – при всьому цьому різноманітті – логічним центром, що визначає виховний й розвиваючий ефекти такого співробітництва, завжди опиняється повага до особистості студента – те почуття рівності, що відрізняє суб'єкт-об'єктні відносини.

Здається, що подібна злитість педагогічних, організаторських, комунікативних і властиво дослідницьких «потенціалів» викладача вищої школи закономірно пов'язана з тією формою його взаємодії зі студентами, що є суттю спільної творчої діяльності. Немислимо, щоб такого роду особистість вченого-педагога виростала на ґрунті навчального процесу, організованого як

монолог, як елементарне індивідуальне відтворення студентом проголошених викладачем готових формулювань.

Особистість викладача впливає на студентів, коли вони самі розкриваються йому назустріч як особистості. Тоді викладач, спрямований до співтворчості, виявляється готовим до динамічної зміни позицій. Інакше кажучи, у спілкуванні зі студентами він розташований до того, щоб у них – у студентів – учитися. Це, підкреслимо, багаторівневий, багатовекторний характер спілкування в спільній творчій діяльності викладачів і студентів. Будучи складним соціальним явищем, спілкування викладачів і студентів відображається наукою як безліч відносно самостійних предметів дослідження. Як свідчать спостереження, далеко не кожному викладачеві вдається перебороти бар'єр фіксованої рольової позиції, знайти належним обставинам манеру спілкування, відмобілізувати адекватні лінгвістичні й паралінгвістичні засоби, зняти внутрішню напругу [24].

Невід'ємним компонентом навчально-виховного процесу у ЗВО є виникаючі в ході педагогічного спілкування відносини викладачів і студентів. Виявлена структура взаємин дозволила визначити їхні особливості, характерні для кожного якісно нового етапу навчання студентів. Для розгляду цих особливостей представлені виявлені типи вузівського педагога як суб'єкта навчально-виховного процесу.

Перший тип (умовно названий «професіоналом») відрізняється педагогічною спрямованістю, високим інтелектом, глибоким знанням своєї спеціальності в теорії і на практиці. У викладанні добре володіє методикою, відробив систему подачі знань. Має досягнення в науково-дослідній роботі завдяки розвиненій творчій спрямованості. Проявляє екстравертний характер, що допомагає йому встановлювати позитивні стосунки зі студентами й колегами. У студентів, як правило, користується високим моральним і інтелектуальним авторитетом. Йому наслідують, ним захоплюються у відкриту й хвалять у його відсутність.

Другий тип (умовна назва – «організатор») відрізняється активною

спрямованістю на суспільну роботу. Часто відволікається для виконання різних доручень. У достатньому ступені володіє спеціалізацією й методикою, уміє налагодити контакт зі студентами. Разом з тим у ряду носіїв цього типу відсутнє виражене прагнення до науково-дослідної роботи, і це заважає зміцненню їхнього авторитету не тільки серед студентів, але й серед колег. Як куратор опікує своїх послідовників по дріб'язках, і це також не сприяє позитивному ставленню до нього.

Третій тип (умовна назва – «методист») має виражену схильність до постійного прагнення вдосконалювати майстерність викладання, розвинені методичні й мовні здібності. Найчастіше його методична спрямованість у роботі переважає над глибиною наукового змісту матеріалу, але сам викладач, як правило, не вважає це негативною стороною своєї цілеспрямованої діяльності. Має авторитет у студентів, що мають середню успішність, але не завжди задовольняє запити творчих («інтелектуалів» або «ідеальних») студентів. Невисокий науковий його потенціал знижує авторитет викладача. У відносинах зі студентами рівний, вимогливий, але не завжди виходить за межі навчальної діяльності.

Четвертий тип (умовна назва – «учений») відрізняється творчим, аналітичним характером розуму, схильністю до теоретичної діяльності, творчій переробці інформації і т.д. У ряді випадків його науково-дослідна діяльність перевищує здібності й схильності до викладання, усне мовлення бідніше письмового. Його захопленість наукою, що займає багато сил і енергії, не сприяє діловому й міжособистісному спілкуванню зі студентами. Окремі викладачі цього типу вступають у конфлікти зі студентами, висловлюють і на ділі проявляють презирство до їх «тупості», безперспективності в науці. У силу зосередженості на науковій діяльності «учений» недооцінює і доручену йому виховну роботу. Обмеженість його виховного потенціалу перешкоджає впливу на студентів.

П'ятий тип (умовна назва – «пасивний») відрізняється індиферентним ставленням до всіх ділянок роботи у вузі: викладанню, вихованню, науково-

дослідної й суспільної діяльності. В авторитетних у колективі викладачів і студентів не користується повагою. Контакт із вихованцями не несе виховного потенціалу [18].

У свою чергу, студенти виділяють групи сучасних викладачів:

1) викладачі – «вічні студенти» – вони розуміють студентів, бачать у студентах особистість, охоче дискутують на різні теми, мають високий інтелект і професіоналізм;

2) викладачі – «колишні моряки» – що намагаються навести військову дисципліну у вузі; під словом дисципліна ці люди розуміють тотальний беззастережне прийняття їхніх точок зору, вони цінують «рабство», а не інтелект і вміння логічно мислити, намагаються задавити особистість, «я» студента шляхом адміністративних заходів;

3) група викладачів, які відбувають години, дозволяють студентам усе робити, аби тільки їм не заважали [17].

Старшокурсники серед викладачів бачать: «байдужних», «зздрих», «обмежених», «панів-велителів», «роботів» і т.п., але помічають і тих, хто «викладається в роботі», «насолоджується роботою зі студентами» – гурмани, «друзі». На їхню думку, найпоширеніший тип викладача у вищій школі – це «викладач-стандарт»: «знає предмет, живе своєю роботою, важкий у спілкуванні, упертий, амбіційний, не цікавий ні собі, ні студентам».

Розвиток педагогічної майстерності викладача являє собою процес особистісного зростання та процес фахового становлення особистості. Головним критерієм педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти виступає кінцевий результат, зростання у професійних знаннях, уміннях і навичках фахівців, у моральній готовності до вирішення нестандартних завдань, що диктуються сучасними умовами ринкових відносин.

Шляхи розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця передбачають: орієнтацію на упередження ймовірних кількісно-якісних соціально-економічних і культурологічних характеристик розвитку суспільства; врахування тенденцій навчально-виховних завдань; осмислення та адаптації

взаємопов'язаних процесів глобалізації й одночасної регіоналізації освітніх систем; забезпечення формування особистості як суб'єкта свого самовизначення на засадах особистісно-орієнтованого, компетентнісного підходів.

2.2. Інтерактивні технології в освітньому процесі закладу вищої освіти

Одне з найголовніших завдань освіти – зробити людину творчою особистістю. Пріоритет особистості має стати основою філософії та ідеологією навчання, виховання, центральною ціннісною орієнтацією як викладача, так і обдарованого студента.

Розглянемо основні риси успішного педагога новатора:

1) Натхненний (надихає студентів на успішну діяльність, студенти відчують його захоплення своєю роботою та предметом).

2) Професійно-підготовлений (добре знає свій предмет, щоденно планує й готує свої заняття).

3) Підтримує студентів (розвиває та підтримує творчість і допитливість студентів, дружній та доброзичливий, підтримує і заохочує, усміхнений, уважний і люблячий).

4) Послідовний, принциповий і вимогливий у викладанні та в оцінюванні (доброзичливо принциповий, цілеспрямований і послідовний, толерантний та терплячий).

5) Забезпечує ефективне навчання та виховання (дає зрозумілі пояснення, навчає цікаво й весело, не принижує особисту гідність студента).

6) Завжди дає відповідь на несподівані запитання, а якщо не знає відповіді, визнає це, зауваживши, що знає, як і де знайти її.

7) Визнає і практикує різноманіття у викладанні (урізноманітнює навчальний процес, використовує і запроваджує новітні навчальні методи).

- 8) Гнучкий позитивно ставиться до змін.
- 9) Проводить уроки не лише сидячи.
- 10) Залишає негативний емоційний вантаж поза дверима аудиторії.

Ефективність навчання у значній мірі залежить від чіткої та гнучкої організації навчального процесу на занятті, від уміння викладача враховувати реальне засвоєння матеріалу кожним студентом та його індивідуальні особливості. Методика сучасного заняття тісно пов'язана з інтерактивними методами.

Сучасний етап розвитку України визначається у загальному контексті Європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності світової культури. У період впевненого переходу України до відкритого демократичного суспільства основною метою державної політики в галузі освіти є створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей.

Методика викладання у вищій школі завжди дуже чутливо реагувала на соціально-економічні та соціокультурні зміни у суспільстві. Кожен із відомих методів викладання свого часу вважався новаторським, але трансформації у суспільстві та прорив науково-технічної революції змінює соціальне замовлення щодо якості підготовки фахівців, і таким чином, змінює прийоми та методи підготовки випускників закладів вищої освіти.

Одним з ключових положень Болонської декларації, задля якої консолідується Європейське освітнє співтовариство є розширення мобільності та забезпечення працевлаштування випускників ЗВО, знання й уміння яких повинні бути застосовані і практично використані. Відносно методів викладання це означає поступове усвідомлення викладачами та методистами переваг інтерактивних методик та технологій викладання, у яких закладено розвиваючий потенціал: здатність розвивати у студентів критичне мислення, збагачувати уяву та почуття, вдосконалювати загальну культуру спілкування та соціальну поведінку загалом. Саме інтерактивні технології навчання створюють

необхідні передумови як для розвитку компетенцій студентів, так і для формування умінь приймати колективні та індивідуальні рішення з метою виховання активних громадян суспільства [35].

Базовим принципом інтерактивного методу є принцип колективної взаємодії, згідно з яким досягнення студентами комунікативних цілей відбувається через соціально-інтерактивну діяльність: дискусії та обговорення, діалоги та рольові ігри, імітації, імпровізації та дебати. Така діяльність відповідає особистісно-зорієнтованому підходу до навчання, а також узгоджується з вимогами загальноєвропейських рекомендацій щодо гуманізації та демократизації навчального процесу. При її виконанні забезпечується позитивний вплив колективу на особистість кожного студента, формуються сприятливі взаємовідносини у навчальній групі.

З іншого боку, спільна соціально-інтерактивна діяльність дозволяє кожному студентові максимально проявити свої інтелектуальні та творчі здібності, заохочує самостійність та ініціативність в ухваленні рішень. Отже, інтерактивна діяльність поєднує співробітництво мовленнєвих партнерів та керованість дій студентів з боку викладача, передбачає відмову від стандартних шляхів вирішення комунікативних завдань, забезпечує інтенсивну мовленнєву практику студентів у відносно вільній творчій атмосфері. Інтерактивність у навчанні можна пояснити як здатність до взаємодії, навчання у режимі бесіди, діалогу, полілогу, тобто активного спілкування. На нашу думку, інтерактивним може бути названий метод, завдяки якому той, хто навчається, є не лише учасником (спостерігачем, слухачем), але саме активними творцем процесу навчання.

Надзвичайно важливою проблемою у навчанні у ЗВО стає майстерність викладача-педагога. Творче відношення та новаторство педагога стають можливими лише за умовами усвідомлення їм себе не тільки викладачем – носієм певної інформації, а вченим-дослідником, для якого важливим є вміння не лише давати відповіді на запитання, а й ставити самі запитання та спонукати студентів до самостійного пошуку відповіді.

Інтерактивні технології походять від слів інтер (лат. *inter*), префікс, що означає перебування поміж чимось, кимось; актив (лат. *actus*) – приводжу в рух; інтерактивний – рух, що відбувається між об'єктами: зовнішніми – між окремими людьми, внутрішніми – рух, активність, яка відбувається в самій людині, і яка призводить до змін її поглядів, думок, поведінки тощо [28].

Використовуються різноманітні технології інтерактивної діяльності на практичних заняттях в університеті, серед яких представлені: групова робота, рольові ігри, мозковий штурм, робота на розвиток припущення, робота на розвиток уяви, робота по методу «ажурної пилки» та ін. Одним з найбільш поширеним на протязі багатьох років залишається метод проектів. Цей метод виник ще на початку ХХ ст., коли розум педагогів, філологів був направлений на те, щоб знайти способи, шляхи розвитку активного самостійного мислення людини, щоб навчити їх не лише запам'ятовувати і відтворювати знання, а й вміти застосовувати їх на практиці. Для того, щоб сформувати комунікативну компетенцію поза мовного оточення недостатньо наситити практичне заняття умовно-комунікативними або комунікативними вправами, які дозволяють вирішувати комунікативні задачі. Важливо надати студентам можливість мислити, вирішувати які-небудь проблеми, які породжують думки. Основна ідея подібного підходу до навчання студентів полягає в тому, щоб перенести акцент з різного виду вправ на активну розумову діяльність студентів [9].

При виборі інтерактивних методик навчання ми враховуємо той факт, що знання, отримані дорослою людиною, набувають цінності тоді, коли допомагають у вирішенні реальних життєвих і професійних проблем, сприяють особистісному самовизначенню та самореалізації людини. Працюючи із цією категорією студентів ми вимушені враховувати індивідуальний мовний досвід студентів, їх вік, освітні та життєві потреби, індивідуальні особливості, тобто ті положення, які є основними андрагогічного підходу в навчанні у ЗВО. Андрагогіка – це галузь педагогіки про навчання дорослих, метою якої є розвиток та актуалізація суб'єктивного в людині під час їх навчання. Для дорослої людини вже важливо відчувати свою участь у навчальному процесі,

звідси здається доречним дозволяти студентам приймати участь у побудові навчального процесу.

На сучасному етапі у ЗВО відбувається перехід до інтерактивних методик викладання та йде активний пошук найбільш ефективних методів за засобів їх впровадження.

2.3. Рекомендації з розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця закладу вищої освіти

Використання мультимедійних технологій дозволяє заощадити час, забезпечує дієвість навчальних матеріалів. Мультимедійна інформація відрізняється чіткістю, лаконічністю, доступністю. У процесі роботи з нею студенти вчаться аналізувати, висловлювати власну думку, вдосконалюють уміння працювати на комп'ютері. Якщо застосування мультимедійних технологій добре продумане, заняття буде образним, наочним, цікавим, життєвим, дозволить розвивати уміння студентів працювати в парах і групах. Впровадження організаційно-методичної моделі підготовки майбутніх аграріїв із застосуванням мультимедійних засобів навчання сприяє значному поліпшенню засвоєння студентами навчального матеріалу з обраних тем, а також підвищенню рівня готовності студентів до застосування мультимедійних засобів навчання у професійній діяльності.

Надамо рекомендації з удосконалення педагогічної майстерності викладачів-початківців закладів вищої освіти.

Впровадження мультимедійних засобів навчання значно підвищує якість презентації учбового матеріалу та ефективність його засвоєння студентами, збагачує зміст освітнього процесу, підвищує мотивацію до вивчення англійської мови, створює умови для більш тісної співпраці між викладачами і студентами.

Вони повинні відповідати цілям і завданням курсу навчання і органічно

вписуватися в навчальний процес. Вони мають безперечні переваги над іншими навчальними технологіями:

- поєднання логічного та образного способів освоєння інформації;
- наочність аудіовізуальної інформації та зручність сприйняття;
- зручна інтерактивна форма представлення;
- мобільність і компактність;
- можливість оперативного внесення змін.

Пропонуємо методичні рекомендації з приготування викладачем-початківцем заняття. Вони містять, зокрема, поради щодо вправ, які допоможуть студентам підготуватися до засвоєння нового матеріалу. Серед них пропонуємо такі:

1. Мозковий штурм допомагає активізувати словник та з'ясувати, які знання уже мають студенти. Це головним чином групове або парне завдання.

2. Студенти можуть приготувати презентації, а також переказувати презентації одногрупників непрямою мовою з метою розвитку мовлення. Завдання викладача перед цією вправою і під час її виконання – надати студентам необхідну лексику та фрази. У цьому завданні вдало поєднуються лексичне підґрунтя з навичками приготування ділової презентації.

3. Диктант є прекрасним засобом ознайомити студентів з новим матеріалом. Студенти мають записати те, що чують, навіть якщо не розуміють, а значення відкривається шляхом обговорення у групах та подальшого погодження з викладачем.

4. Розподільний диктант може використовуватися як засіб сортування інформації будь-якого типу, відповідно до заданих викладачем ключових слів: різних категорій, паролів, функцій у мові і т. п.

5. Прийом наполегливих запитань призначений знайти якомога більше варіантів відповідей на одне запитання і має на меті розвивати вміння висловлюватися із вживанням ширшого лексичного кола, граматичних форм. Подібне інтерв'ю може мати форму ділових переговорів або прикладу з обслуговування важкого клієнта.

6. Переклади різних напрямків для групової роботи, порівняння варіантів відповідей у ході дискусій.

7. Презентація за допомогою прожектора – для усного опрацювання перед письмовою роботою над новим матеріалом. Також можна запропонувати студентам самим виготовити демонстраційні матеріали.

Отже, запропоновані вправи добре підходять для сучасних проектних методик, елементи яких широко використовуються при викладанні дисциплін.

Використання презентацій є доцільним на будь-якому етапі вивчення теми і на будь-якому етапі уроку: під час пояснення нового матеріалу, закріплення, повторення, контролю.

Перед початком роботи над презентацією необхідно досягти повного розуміння того, про що йтиметься. Презентація повинна бути короткою, доступною і композиційно завершеною. Її тривалість за сценарієм повинна складати не більше 20-30 хвилин при кількості 20-25 слайдів, причому демонстрація одного слайду займає близько 1 хвилину.

Етапи підготовки мультимедійної навчальної презентації: структуризація навчального матеріалу; складання сценарію реалізації; розробка дизайну презентації; підготовка медіафрагментів (тексти, ілюстрації, відео, запис аудіофрагментів); підготовка музичного супроводу; тест-перевірка готової презентації.

Важко уявити собі кваліфікованого юриста або економіста, журналіста або перекладача, який не володіє основами мовної грамотності, не вміє ясно, чітко і лаконічно висловлювати свої думки, що допускає неправильне слововживання, вживання слів-паразитів, неправильно вимовлених запозичених слів, діалектів. не кажучи вже про ненормативну лексику. Мова – це показник рівня освіченості людини, її духовного та інтелектуального розвитку. І чим багатша внутрішня культура людини, тим яскравішою, виразнішою, образнішою є її мова.

Особливо важливо досконале володіння мовною культурою для викладачів-початківців ЗВО.

Культура мови це – «нормативність мови, її відповідність вимогам, що висуваються до мови в даному мовному колективі у певний історичний період, дотримання норм вимови, наголоси, слововживання, формоутворення, побудови словосполучень та речень. Нормативність мови включає також її якості, як точність, ясність, чистота. Критерій точності мови – її відповідність думкам того, хто говорить або пише, правильний відбір для адекватного вираження змісту висловлювання.

Таким чином, хороша мова має бути насамперед грамотною, що відповідає літературним нормам слововживання, прийнятим у даному культурному середовищі.

Мовленнєва майстерність – це яскравість, виразність слова, чіткість, логічність та послідовність висловлювань. Це і чіткість дикції, прийнятний темп промови, відповідна гучність звучання. Це й уміння користуватися невербальними засобами мовної комунікації (міміка, жести, поза, погляд). Проте, в усьому потрібно відчувати міру: надмірно емоційний, голосно і захилинаючись розмовляючий, розмахуючий руками, а то й плескаючий співрозмовника по плечу «оповідач», виглядає так само смішно і безглуздо, як і статичний, що згорбився, монотонно бубнить щось невиразне, байдужий до реакції слухачів «оратор». Для успішного виступу в аудиторії слід акцентувати важливі слова і підкоряти їм неважливі, змінювати тон голосу, щоб він не звучав нудно і одноманітно, змінювати темп мовлення, робити паузи до і після висловлювання важливих думок і обов'язково повторювати їх, але іншими словами.

Виділимо деякі типові педагогічні помилки, які зустрічаються у практиці викладання серед викладачів-початківців та запропонуємо можливі шляхи їх подолання:

1. Невимогливість, невпевненість у спілкуванні зі студентами.

Слід бути рішучим і домагатися виконання своїх вимог, чи стосується це запізнь студентів, їхньої негативної поведінки, тону спілкування або підготовки до занять загалом. Розумна суворість та вимогливість дисциплінує

студентів, змушує поважати слово викладача. Психологи зазначають, що самі студенти не люблять «добреньких», м'якотілих та невибагливих викладачів.

2. Осуд рівня підготовленості студентів.

Не варто поспішати з висновками та судженнями про здібності студентів, ділити їх на «розумних та бездарних». Бажання та готовність допомогти студенту в освоєнні предмета, зміцнити його впевненість у собі – неодмінна умова педагогічної майстерності.

3. Нетактовність, нестриманість.

Для викладача дуже важливе вміння відчувати обстановку, передбачати можливі проблеми та миттєво на них реагувати. Дотримання педагогічного такту дозволить не лише уникнути конфліктів зі студентами, а й у разі потреби свідомо піти на конфлікт, щоб вирішити будь-яку суперечність, а не заганяти його в кут, вдаючи, що нічого не відбувається. Витримка, терпіння, чуйність, доброзичливість, щирість у відносинах, спокій у поведінці, врівноваженість у вимогах – невід'ємні риси педагогічної майстерності викладача.

4. Недооцінка своєї поведінки: слів, дій, зовнішнього вигляду.

Важко розраховувати на повагу студентів викладачеві, який спізнюється на заняття, не виконує своїх обіцянок, неохайно одягається і не стежить за своєю промовою, інакше кажучи, не бачить себе очима студентів. Викладач подає особистий приклад у всьому: у ставленні до справи, до своїх обов'язків, до суспільної праці, у вмінні поважати чужу, нехай навіть хибну думку, в міру вимагати і за потребою допомагати.

5. Невміння гідно вийти із нестандартної ситуації.

Слід розвивати спостережливість та винахідливість, удосконалювати почуття гумору. Багато досвідчених педагогів постійно поповнюють свій арсенал жартів, анекдотів, афоризмів на всі випадки життя.

6. Невиразна, нудна манера викладу матеріалу.

Винятково важливим у діяльності викладача є його здатність володіти увагою студентської аудиторії. Найважливіша межа педагогічної майстерності – мова. Мовленнєва майстерність проявляється насамперед у грамотній

літературній мові, в умінні користуватися різними відтінками голосу, інтонацією, жестами, мімікою, вмінням вибрати правильний тон спілкування. Викладач обов'язково має відчувати, що надмірно голосний голос, як і дуже тихий, негативно впливає на нервовий стан студентів. Мова педагога має бути доступною, виразною, чіткою, логічно стрункою. Слід уникати багатослівності, монотонності, бо монотонний, рівномірний голос вже за кілька хвилин справляє своєрідну гіпнотичну дію на учнів – вони починають спати. Мова має бути переконливою, з використанням цікавих прийомів, наприклад, прийом персоніфікації (Уявіть собі..., Як на Вашу думку..., Якби Ви опинилися на місці..., Чи відомо Вам ... і т.п.) або прийом створення проблемної ситуації, коли викладач залучає студентів до міркування, дискусії, заохочує висловлювання, хай і суперечливих, але власних думок.

Викладачеві-початківцю слід врахувати недоліки, які можуть вплинути на ефективність сприйняття мови:

- невміння чітко сформулювати основні проблеми виступу;
- недостатня послідовність та логічність викладу;
- часті відволікання від теми, що вивчається;
- багатослівність або уповільнення мови, розмаїття слів-паразитів;
- невміння виділити головне голосом, інтонацією, жестом, використовувати паузи, логічні наголоси;
- невміння чітко структурувати матеріал, що викладається.

Так, лекція повинна містити такі основні ланки: становище – аргумент – короткий висновок, наприкінці лекції – загальний висновок з усього матеріалу; недотримання пропорційності частин виступу: вступу, головної частини та висновків.

Часто вступ дорівнює головній частині, висновок дуже невиразно і зім'ятий, тоді як він повинен містити короткі висновки і підсумовування основного матеріалу.

Таким чином, серед найважливіших компонентів педагогічної майстерності викладача ЗВО можна виділити такі компоненти, як широка

загальна ерудиція та мовна культура, спеціальні знання та творчий підхід до методичних засад навчання; професійно-педагогічні знання, уміння та навички, ефективне педагогічне спілкування та особисті якості педагога.

Викладач, який вважає головним своїм обов'язком лише проведення заняття та виконання навчальної програми, але не відчуває реакції студентів у відповідь, не дбає про створення доброзичливої атмосфери співпраці, при якій тільки й можливе ефективне навчання – такий викладач, по суті, працює на холостому ходу. Вчити розумному, доброму, вічному на засадах щирої взаємоповаги та співробітництва – ось той ідеал Вчителя, якого потрібно прагнути. Технікою педагогічної майстерності треба володіти, і цьому можна навчитися. Читати, спостерігати, зіставляти, аналізувати, вбирати краще і відсікати недоліки – ось ті сходинки, якими можна піднятися до вершин педагогічної майстерності.

ВИСНОВКИ

Педагогічна майстерність – самоорганізуюча система в структурі особистості, де системоутворюючим елементом виступає гуманістична спрямованість, що дозволяє згідно вимогам сучасної системи освіти вибудувати педагогічний процес: професійні знання педагога дають йому глибину, обґрунтованість, свідомість дій; педагогічні здібності дозволяють удосконалювати свою майстерність; техніка, що опирається на знання й здатності, співвіднести всі засоби впливу з метою, і тим самим забезпечують розвиток професійної майстерності педагога.

Педагогічна майстерність викладача розглядається як інтегрована якість особистості, яка забезпечує результативну стабільно-високу діяльність викладача, його професійно-педагогічний саморозвиток, самоактуалізацію на основі гуманізму, психолого-педагогічної, методичної та фахової компетентності, особистісних якостей, індивідуального педагогічного стилю та професійної мобільності.

Визначено, що структурними компонентами педагогічної майстерності викладача є: професійні цінності та ставлення (гуманістична спрямованість, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування, психолого-педагогічна неповторність викладача); педагогічні здібності (комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості); професійно необхідні знання (знання змісту дисциплін, знання з педагогіки, психології та методики викладання дисциплін); професійно необхідні уміння та навички (організаційні, комунікативні, методичні, акторські, творчі; економічна поведінка); педагогічна техніка (дидактичні уміння, вольова саморегуляція, невербальна комунікація, техніка мовлення); педагогічна культура (володіння педагогічним тактом, педагогічними технологіями, методами, розвинене педагогічне мислення).

Розвиток педагогічної майстерності викладача являє собою процес особистісного зростання та процес фахового становлення особистості.

Головним критерієм педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти виступає кінцевий результат, зростання у професійних знаннях, уміннях і навичках фахівців, у моральній готовності до вирішення нестандартних завдань, що диктуються сучасними умовами ринкових відносин.

Для досягнення головної дидактичної мети викладач, що займається викладанням, повинен уміти планувати проблему, управляти процесом пошуків і підвести студентів до її вирішення. Не кожний навчальний матеріал підходить для викладу. Гіпотези, рішення, нові дані в науці, криза традиційних уявлень на поворотному етапі, пошуки нових підходів до проблеми – ось далеко не повний перелік тем, що підходять для викладу. Оволодіння логікою пошуку через історію відкриттів – один з перспективних шляхів формування мислення.

Шляхи розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця передбачають: орієнтацію на упередження ймовірних кількісно-якісних соціально-економічних і культурологічних характеристик розвитку суспільства; врахування тенденцій навчально-виховних завдань; осмислення та адаптації взаємопов'язаних процесів глобалізації й одночасної регіоналізації освітніх систем; забезпечення формування особистості як суб'єкта свого самовизначення на засадах особистісно-орієнтованого, компетентнісного підходів.

Найбільш ефективними у розвитку педагогічної майстерності викладача-початківця ЗВО вважаються наступні інтерактивні методи: дискусії, дебати, диспути, тренінги, різновиди ігор, метод проектів, інсценування, мозковий штурм, конференції, практикуми та ін.

Таким чином, мета роботи досягнута, завдання виконані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвський Б. М. Структурно-функціональна модель розвитку професійної майстерності викладача. *Педагогічні науки*. 2015. Вип. 67. С. 222-228.
2. Антонова О. Є. А. С. Макаренко про педагогічний талант і педагогічну майстерність. *Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття* : матеріали II Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Суми, 15-16 бер. 2018 р.). Суми, 2018. С. 71-74.
3. Барбіна Є. С. Педагогічна майстерність у сучасній парадигмі освіти. *Педагогічні науки*. 2014. Вип. 64. С. 181-185.
4. Бендерезь Н. М. Розвиток педагогічної майстерності вчителів у процесі підвищення кваліфікації в умовах дистанційного навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2013. 23 с.
5. Буравльова К. М. Формування педагогічної майстерності викладача вищої школи. *Духовність особистості*. 2015. № 4 (67). С. 5-10.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2009. 1736 с.
7. Гобод І. Ю. Психологічна культура, як умова формування професійної майстерності у майбутніх педагогів. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2009. Т. 11, ч. 4. С. 59-66.
8. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с.
9. Грищенко О. А. Вплив інноваційних технологій на розвиток педагогічної майстерності вчителя. *Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти* : монографія. Київ, 2003. С. 178-201.
10. Довгань Л. І. Сучасний стан проблеми формування педагогічної майстерності викладача іноземної мови вищого навчального закладу. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2010. Вип. 50.

С. 90-93.

11. Євдокімова О. О. Педагогічна майстерність викладачів вищої школи і фактори, що впливають на її формування. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pzpp/2010_12_2/81-89.pdf.

12. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. Харків : Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.

13. Калінська О. П. Технології розвитку педагогічної майстерності викладача економічних дисциплін у вищому навчальному закладі. *Обрії*. 2017. № 2 (45). С. 51-54.

14. Кляп М. І. Підвищення педагогічної майстерності викладача ВНЗ у контексті інтернаціоналізації вищої школи України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2015. Вип. 25. С. 47-52.

15. Коваль О. Є. Розвиток педагогічної майстерності майбутніх викладачів економічних дисциплін в умовах аспірантури. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Педагогіка*. 2014. № 2 (13). С. 277-281.

16. Ковальчук В. І. Сутність та структура педагогічної майстерності вчителя. *Вища освіта України*. 2011. Вип. 27. С. 210-223.

17. Ковальчук, Л. О. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 608 с.

18. Кособуцька, Г. П. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. Рівне : РДГУ. 2007. 386 с.

19. Левківський Б. К. Підвищення педагогічної майстерності викладачів вищих навчальних закладів : (проблема підготовки в Україні викладачів для вищих навчальних закладів; професійна майстерність, її актуальність). *Вища школа*. 2005. № 3. С. 55-58.

20. Луцюк А. М. Василь Сухомлинський про педагогічну майстерність учителя початкової школи. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 297-301. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2011_10_74.

21. Малаканова Л. В. Оцінювання професійного становлення майбутнього вчителя у процесі вивчення курсу «Основи педагогічної майстерності» : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2000. 21 с.

22. Обривкіна О. М. Підвищення педагогічної майстерності викладачів економічного профілю в системі методичної роботи університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2012. 200 с.

23. Оверко Н. Я. Розвиток педагогічної майстерності викладачів спеціальних дисциплін професійно-технічних навчальних закладів кулінарного профілю у процесі підвищення кваліфікації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2016. 22 с.

24. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн та ін. Київ : Вища шк., 1997. 349 с.

25. Пинзеник О. М. Розвиток професійної майстерності викладача вищого педагогічного навчального закладу I-II рівнів акредитації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2010. 270 с.

26. Пшенична Л. В. Сучасні аспекти, сутність та духовна складова професійної культури педагога. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка*. 2013. Вип. 23. С. 13-22.

27. Серода І. В. Формування педагогічної майстерності майбутнього викладача засобами педагогічних технологій. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2012. Вип. 1.38 (2). С. 20-24.

28. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.

29. Солдатенко М. М. Саморозвиток педагогічної майстерності викладача в умовах інформаційно-технологічного суспільства : посіб. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2015. 153 с.

30. Сороквашин С. В. Педагогічна майстерність – основа професійної діяльності викладача. Інноваційна професійно-технічна освіта : пошуки шляхів оновлення : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Донецьк,

25 бер. – 5 квіт. 2013 р.). Донецьк: ПО ІПП УМО. С. 23-24.

31. Стаднік Н. В. Погляди К. Д. Ушинського на навчально-виховний процес у школі та підготовку вчителя до його реалізації. *Ідеї К. Д. Ушинського в сучасній педагогіці (до 190-річчя від дня народження К. Д. Ушинського)*. 2015. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11176/>.

32. Стахневич В. І. Деякі аспекти педагогічної майстерності викладача вищої школи. *Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України. Педагогіка. Психологія. Філософія*. 2011. Вип. 159. С. 91-98.

33. Столярчук О. А. Феномен педагогічної майстерності викладача психології у вищій школі. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. 2010. № 2. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_2.

34. Сущенко Т. І. Професійна майстерність викладача в умовах нових тенденцій розвитку людства й освіти. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості : Проблеми і пошуки*. 2006. Вип. 39. С. 377-382.

35. Топузов О. М. Педагогічні інновації : від теорії до практики : інтерв'ю. *Директор школи*. 2015. № 9-10. С. 6-8.

36. Туркот, Т. І. Педагогіка вищої школи. Київ : Кондор, 2011. 628 с.

37. Ушинський К. Д. Людина, як предмет виховання. *Вибрані педагогічні твори* : в 2 т. Київ : Рад. шк., 1983. Т. 1. С. 192-471.

38. Харченко І. І., Харченко С. М. Педагогічна майстерність викладача вищої школи та шляхи її підвищення. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2015. Вип. 45. С. 114-119.

39. Швай Р. І. Творчість, креативність та інноваційність як поняття ключової компетентності. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2014. Вип. 116. С. 172-176.

40. Шендерук О. Б. Міждисциплінарне визначення поняття «Педагогічна майстерність». *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 115. С. 270-273.

**Декларація академічної доброчесності здобувача
ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я _____, студент (ка) _____
курсу, форми навчання _____, факультету _____,
спеціальність _____, адреса електронної пошти _____,
- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему
« _____
_____»

відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згоден/згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) _____

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) _____